

Κωστής Κοκκινόφτας

Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου

**ΛΟΓΙΟΙ ΚΑΙ ΕΠΙΦΑΝΕΙΣ ΚΛΗΡΙΚΟΙ ΑΠΟ ΤΑ ΧΩΡΙΑ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΤΑΜΑΣΟΥ ΚΑΙ ΟΡΕΙΝΗΣ (19ος - 20ός αι.)**

Τα χωριά της μητροπολιτικής περιφέρειας Ταμασού και Ορεινής¹ ανέδειξαν στα νεότερα χρόνια (19ος-20ός αι.), για τα οποία σώζονται επαρκή στοιχεία, αρκετούς κληρικούς, οι οποίοι υπηρέτησαν σε εκκλησιαστικά αξιώματα, ή προσέφεραν πολύτιμες υπηρεσίες στους τομείς των ελληνικών γραμμάτων και των εθνικών αγώνων. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται σε 24 από αυτούς, οι οποίοι διαδραμάτισαν σημαίνοντα ρόλο σε πολλές πτυχές της ιστορικής και πνευματικής διαδρομής του νησιού, αναπτύσσοντας αξιόλογη εκκλησιαστική, εθνική και κοινωνική δράση². Σε τελική ανάλυση, η μελέτη του βίου και των δραστηριοτήτων τους αναδεικνύει τη σημαντική συμβολή των χωριών της περιοχής στην ιστορία του νησιού και στους αγώνες των κατοίκων του για ελευθερία και πνευματική προκοπή.

Πρόκειται για τους Αρχιεπίσκοπο Κύριλλο Α΄ από τα Καμπιά, τους Μητροπολίτες Πάφου Γεννάδιο από τον Λυθροδόντα, Κιτίου Άνθιμο από τον Λαζανιά και Κιτίου Χρυσόστομο από το Παλαιομέτοχο, τον Ιερομόναχο του Οικουμενικού Πατριαρχείου Μελέτιο Χατζήαντωνίου από τον Λυθροδόντα, τους Ηγουμένους Μαχαιρά Ιεζεκιήλ από το

1. Πρόκειται για τα χωριά Αγία Βαρβάρα, Άγιοι Βαβατσινιάς, Άγιοι Τριμιθιάς, Άγιος Επιφάνιος, Άγιος Ιωάννης Μαλούντας, Αγροκηπιά, Ανάγεια, Αναλιόντας, Απλίκι, Αρεδιού, Ασκάς, Βαβατσινιά, Γούρρι, Δευτερά, Επισκοπειό, Εργάτες, Καλό Χωριό Κλήρου, Καμπί Φαρμακά, Καμπιά, Καπέδες, Κάτω Μονή, Κλήρου, Κοτσιάτης, Λαζανιάς, Λακατάμεια, Λυθροδόντας, Μαθιάτης, Μαλούντα, Μελίνη, Μιτσερό, Οδού, Παλαιομέτοχο, Παλαιχώρι, Πέρα, Πολιτικό, Τσέρι, Φαρμακάς, Φικάρδου, Φτερικούδι, Ψιμολόφου. Βλ. Εκκλησίας της Κύπρου (έκδ.), *Διοικητική Συγκρότηση της Εκκλησίας Κύπρου και των λοιπών Ορθοδόξων Εκκλησιών, έτος 2022*, Λευκωσία 2021, σ. 206-213.

2. Για ορισμένους από τους κληρικούς αυτούς έγινε σύντομη αναφορά από τον Θεοχάρη Σταυρίδη, «Λόγιοι, πνευματικοί άνθρωποι και άλλες προσωπικότητες της μητροπολιτικής περιφέρειας Ταμασού και Ορεινής», στον τόμο: Κωστή Κοκκινόφτα (επιμ.), *Ιερά Μητρόπολις Ταμασού και Ορεινής. Ιστορία - Μνημεία - Τέχνη*, Λευκωσία 2012, σ. 161-174.

Γούρρι, Καλλίνικο Β΄ από την Κλήρου, Χριστοφόρο από το Γούρρι, Ιγνάτιο από τον Λαζανιά, Μητροφάνη επίσης από τον Λαζανιά και Διονύσιο από τον Φαρμακά, τους μοναχούς της ίδιας Μονής Πρωτοσύγκελλο Γεδεών από τον Λαζανιά, Σκευοφύλακα Μητροφάνη επίσης από τον Λαζανιά, Αρχιμανδρίτη Χαρίτωνα από το Γούρρι και Αρχιμανδρίτη Φιλάρετο από τον Λαζανιά, τον Ηγούμενο Αγίου Παντελεήμονα Μύρτου Στέφανο Κέλλουρα από το Καμπί του Φαρμακά και τον Ιεροδιάκονο της ίδιας Μονής Κλήμη Φαρίδη από τη Λακατάμεια, τους Αρχιμανδρίτες Φιλόθεο Χριστοφίδη από τα Πέρα, Μακάριο Μαχαιριώτη από την Αγία Βαρβάρα, Φιλόθεο Ιερείδη από τους Καπέδες και Ευστάθιο Παπαγεωργίου από το Παλαιχώρι, τον αγιογράφο Ιεροδιάκονο Πανάρετο Κουσουλίδη από το Πολιτικό, καθώς και τους έγγαμους ιερείς π. Χριστόδουλο από τη Μαλούντα και π. Σταύρο Παπαγαθαγγέλου από την Αγία Βαρβάρα, για τους οποίους θα γίνει λόγος στη συνέχεια.

Ο **Αρχιεπίσκοπος Κύριλλος Α΄** γεννήθηκε στα τέλη του 18ου αιώνα στα Καμπιά από γονείς τους Γεώργιο και Μαρία, αδελφή του Εθνομάρτυρα Αρχιεπισκόπου Κυπριανού (1810-1821)³. Σε νεανική ηλικία υπηρέτησε στην Αρχιεπισκοπή, κοντά στον Εθνομάρτυρα θείο του, και στη συνέχεια, αφού επέζησε των σφαγών της 9ης Ιουλίου του 1821, για 28 χρόνια διετέλεσε Διάκονος και ακολούθως Αρχιμανδρίτης των Αρχιεπισκόπων Ιωακείμ (1821-1824), Δαμασκηνού (1824-1827), Παναρέτου (1827-1840) και Ιωαννικίου (1840-1849), περίοδο κατά την οποία διακρίθηκε για τη σύνεση και τη συνεισφορά του στην επίλυση ποικίλων εκκλησιαστικών και πολιτικών ζητημάτων⁴. Αναφέρεται ενδεικτικά η αποστολή του, το 1838, στην Κωνσταντινούπολη, μαζί με τους Γιάγκο Γεωργιάδη και Χατζηχριστόδουλο Απέγίτο, για τη διευθέτηση των λογαριασμών του νησιού με τον τέως διοικητή Ουσεΐν Χατζημεχμέτ Αγά, ο οποίος, κατά το πενταετές διάστημα, που κυβέρνησε την Κύπρο, είχε σφετεριστεί τους φόρους των κατοίκων, με αποτέλεσμα ο Σουλτάνος να τους

3. Κωστή Κοκκινόφτα, «Ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κυπριανός (1810-1821). Το ζήτημα της καταγωγής του», στον τόμο: Οικονόμου Παρασκευά Αγάθωνος (επιμ.), *Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κυπριανός. Ο Μάρτυρας της πίστωσης και της πατρίδος. Επιστημονικός Τόμος*, Ιερά Μονή Μαχαιρά, Λευκωσία 2012, σ. 563-564.

4. Φίλιππου Γεωργίου, *Ειδήσεις Ιστορικά περί της Εκκλησίας της Κύπρου*, Αθήνα 1875, σ. 128.

απαιτεί εκ νέου⁵. Κατάφερε μάλιστα, όπως μαρτυρείται από σουλτανικό φερμάνι του ίδιου έτους, να πετύχει την επιστροφή από την Πύλη των 186.000 γροσίων, τα οποία είχε εισπράξει αυθαίρετα ο Οθωμανός διοικητής⁶. Επίσης, το 1847, συνόδευσε «ως σύμβουλος και συμβοηθός» τον Αρχιεπίσκοπο Ιωαννίκιο με σκοπό να επιτύχουν τον περιορισμό των καταχρήσεων και των αυθαιρεσιών των τοπικών Οθωμανών αξιωματούχων. Είναι αξιοσημείωτο ότι κατόρθωσαν τότε να εκδοθεί αυτοκρατορικό διάταγμα για την αποστολή ειδικού αντιπροσώπου, για επιτόπιο εξέταση των παραπόνων των Κυπρίων⁷.

Ο Κύριλλος εξελέγη στον αρχιεπισκοπικό θρόνο από εκλογική συνέλευση, που αποτελείτο από τους τρεις Μητροπολίτες της Κυπριακής Εκκλησίας και 39 κληρικούς και λαϊκούς. Ωστόσο η εκλογή του αμφισβητήθηκε από οπαδούς αντιπολιτευόμενης ομάδας, οι οποίοι θεωρούσαν ότι η εκλογική συνέλευση δεν ήταν αντιπροσωπευτική του συνόλου των

5. Φίλιου Ζαννέτου, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου από της Αγγλικής κατοχής μέχρι σήμερα μετά εισαγωγής περιλαμβανούσης βραχεία περιγραφήν της όλης ιστορίας αυτής*, τ. Α', Λάρνακα 1910, σ. 1181· Λοΐζου Φιλίππου, *Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας*, Λευκωσία 1975, σ. 220-221· Κωστή Κοκκινόφτα, *Η Μονή Κύκκου στο Αρχείο της Αρχιεπισκοπής Κύπρου (1634-1878)*, Λευκωσία 2011, σ. 79. Ας σημειωθεί ότι σε πολλές σχετικές μελέτες αναφέρεται, λανθασμένα, ότι η μετάβαση του Κυρίλλου στην Κωνσταντινούπολη έγινε το έτος 1835, αντί του ορθού 1838.

6. Παύλου Χιδίρογλου, «Επίσημα Οθωμανικά έγγραφα αναφερόμενα εις την Κύπρον», *Επετηρίς Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 4 (1971) 81-82· Του ιδίου, «Κατάλογος των εν τω Αρχείω του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών εναποκειμένων οθωμανικών εγγράφων», *Επετηρίς Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 5 (1972) 289.

7. Για την επίσκεψη του Ιωαννικίου στην Κωνσταντινούπολη, το 1847, βλ. Α. Φιλίππου, *Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας*, ό.π., σ. 224-226· Θεοχάρη Σταυρίδη, *Πατριαρχείο Ιεροσολύμων και Κύπρος. Επιστολές (1731-1884)*, Λευκωσία 2007, σ. 50-52· Ανδρέα Μιτσίδα, «Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας», στον τόμο: Θεόδωρου Παπαδόπουλλου (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. ΣΤ', *Τουρκοκρατία. Οθωμανική κατάκτησις. Απόπειραι χειραφετήσεως. Δίκαιον - Οικονομία. Παιδεία - Γράμματα. Εκκλησία*, Λευκωσία 2011, σ. 759-761. Ας σημειωθεί και πάλι, ότι σε πολλές μελέτες αναφέρεται, λανθασμένα, ως έτος μετάβασης του Κυρίλλου στην Κωνσταντινούπολη το 1848, αντί του ορθού 1847.

κατοίκων, γεγονός που συνέτεινε, ώστε να μην αναγνωριστεί από την τοπική Οθωμανική διοίκηση. Συγκροτήθηκε τότε νέα εκλογική συνέλευση, στην οποία προσήλθαν κληρικοί και λαϊκοί αντιπρόσωποι από το σύνολο των πόλεων και των καζάδων, που επεκύρωσε την εκλογή του κατά τρόπο πανηγυρικό. Όσοι δε συμμετείχαν στη συνέλευση συνέταζαν σχετικό έγγραφο, με το οποίο δήλωναν την αφοσίωσή τους προς τον νέο Αρχιεπίσκοπο⁸.

Άριστος γνώστης, από την πολυετή υπηρεσία του στο εκκλησιαστικό περιβάλλον, των διπλωματικών ελιγμών, που απαιτούνταν για την αντιμετώπιση της οθωμανικής διοίκησης και των αυθαιρεσιών της, ο Κύριλλος πολιτεύτηκε με σύνεση και υπευθυνότητα. Κατέβαλε πολλές προσπάθειες, για να επιτύχει τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των υποδούλων και την ελάφρυνσή τους από τους βαρύτατους φόρους, που εκαλούντο να καταβάλουν στο αυτοκρατορικό ταμείο. Πέτυχε μάλιστα ώστε, το 1850, να απαλλαγούν από τον ετήσιο φόρο της δεκάτης όσοι κάτοικοι φύτευαν 25 ελαιόδεντρα και χαρουπόδεντρα, ή εμβολίαζαν και περιποιούνταν 20 άγρια δέντρα του ίδιου είδους⁹. Ακόμη, το 1852, ύστερα από σύσκεψη στην Αρχιεπισκοπή, μερίμνησε για τον διορισμό του Γεώργιου Γλυκή, ως αντιπροσώπου των κατοίκων στην Κωνσταντινούπολη, για την προώθηση των συμφερόντων τους¹⁰. Επίσης, το 1853, κατέβαλε προσπάθειες για την επιστροφή των εκκλησιαστικών κτημάτων, που είχαν πωληθεί από τους προκατόχους του. Η Πύλη, όμως, απέρριψε το αίτημά του¹¹.

Ο Κύριλλος επέδειξε επίσης ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την Παιδεία και, όπως μαρτυρείται από έγγραφα των ετών 1850 και 1852, μεριμνούσε για την ομαλή λειτουργία των σχολείων της Λευκωσίας, καλύπτοντας τις δαπάνες τους με χορηγίες εκκλησιαστικών

8. Βλ. Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, *Κώδιξ Α΄*, σ. 281, 285, 287, όπου διασώζονται, αντιστοίχως, το υπόμνημα της εκλογής του Κυρίλλου, η επικύρωσή του από τη νέα εκλογική συνέλευση και το έγγραφο, που απηύθυναν οι αντιπρόσωποι της τελευταίας προς τον νέο Αρχιεπίσκοπο.

9. Π. Χιδίρογλου, «Κατάλογος οθωμανικών εγγράφων», *ό.π.*, σ. 293.

10. Κωνσταντίνου Μυριανθόπουλου, *Χατζηγεωργάκις Κορνέσιος, ο Διερμηνεύς της Κύπρου, 1779-1809, ήτοι συμβολαί εις την ιστορίαν της Κύπρου επί Τουρκοκρατίας (1570-1878)*, Λευκωσία 1934, σ. 186.

11. Λ. Φιλίππου, *Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας*, *ό.π.*, σ. 155.

ιδρυμάτων¹². Επεδίωξε ακόμη να επιλύσει το ζήτημα της μόρφωσης του ενοριακού κλήρου, που απασχολούσε έντονα την Κυπριακή Εκκλησία, αφού η μακρόχρονη υποδούλωση του νησιού στους ξένους κατακτητές είχε σοβαρές επιπτώσεις στο μορφωτικό επίπεδό του. Γι' αυτό και το 1854, ύστερα από εισήγηση του Γενικού Προξένου της Ρωσίας στη Βηρυτό Βασίλειφ, αποφάσισε να προχωρήσει στη λειτουργία Ιερατικής Σχολής και αποτάθηκε στον Σχολάρχη της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης, Κωνσταντίνο Τυπάλδο, για να του υποδείξει κάποιο μορφωμένο κληρικό, για να αναλάβει τη διεύθυνσή της. Ο Τυπάλδος, όμως, δήλωσε αδυναμία να βοηθήσει, με αποτέλεσμα ο Κύριλλος να καλέσει στο νησί τον Κύπριο πρώην Μητροπολίτη Μεσημβρίας (1835-1836) και παλαιό Σχολάρχη της Μεγάλης του Γένους Σχολής Σαμουήλ, για να αναλάβει την ευθύνη της λειτουργίας της. Ωστόσο, ο τελευταίος αρνήθηκε, λόγω του προχωρημένου της ηλικίας του, με αποτέλεσμα το εγχείρημα αυτό να ναυαγήσει, εξαιτίας και του θανάτου του Κυρίλλου, που συνέβη ένα χρόνο αργότερα¹³.

Ο Κύπριος Αρχιεπίσκοπος αντιμετώπισε ακόμη, το 1854, λίγους μήνες πριν από τον θάνατό του, οξύ πρόβλημα στις σχέσεις του με την τοπική Οθωμανική διοίκηση, εξαιτίας επαναστατικού φυλλαδίου, που κυκλοφόρησε στο νησί, κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού πολέμου (1853-1856). Οι αρχές θεώρησαν ότι συντάκτης του ήταν ο διευθυντής της

12. Κ. Κοκκινόφτα, *Η Μονή Κύκκου στο Αρχείο της Αρχιεπισκοπής Κύπρου (1634-1878)*, ό.π., σ. 85-86 (τα σχόλια), σ. 278-179, 283-284 (τα έγγραφα).

13. Για το ζήτημα αυτό βλ. Ιερώνυμου Περισιτιάνη, *Ιστορία των Ελληνικών Γραμμάτων από της Τουρκικής Κατακτήσεως μέχρι της Αγγλικής κατοχής*, Λευκωσία 1930, σ. 65-72· Λοΐζου Φιλίππου, *Τα Ελληνικά Γράμματα εν Κύπρω κατά την περίοδον της Τουρκοκρατίας (1571-1878)*, τ. Α', Λευκωσία 1930, σ. 99-100· Ανδρέα Μιτσίδη, *Οι Κύπριοι Σχολάρχαι και Διδάσκαλοι της εν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλης του Γένους Σχολής*, Λευκωσία 1983, σ. 154-156, 347-349· Γεώργιου Μεταλληνού - Βαρβάρας Καλογεροπούλου-Μεταλληνού, *Αρχείον της Θεολογικής Σχολής της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας Ιεράς Θεολογικής Σχολής Χάλκης*, τ. Γ', Αθήνα 2001, σ. 123-127, 244-245· Κωστή Κοκκινόφτα, «Η μόρφωση του κυπριακού κλήρου και η Ιερατική Σχολή "Απόστολος Βαρνάβας"», στον τόμο: Κωστή Κοκκινόφτα - Παύλου Χατζημάρκου (επιμ.), *Υψίστου Κλήσις. Αναμνηστικός τόμος επί τη συμπληρώσει πενήκοντα ετών από της ιδρύσεως της Ιερατικής Σχολής «Απόστολος Βαρνάβας»*, Λευκωσία 2003, σ. 14-15.

Ελληνικής Σχολής Λευκωσίας Επαμεινώνδας Φραγκούδης, ο οποίος διέμενε στην Αρχιεπισκοπή, και ότι οι ενέργειές του υποθάλπονταν από τον Κύριλλο. Οι έρευνες, όμως, που έγιναν, δεν απέδειξαν οτιδήποτε. Ωστόσο υπήρξε μεγάλη αναταραχή και ο Κύπριος Αρχιεπίσκοπος ανησύχησε, ότι ο χριστιανικός πληθυσμός της πρωτεύουσας κινδύνευε από τον φανατισμένο τουρκικό όχλο. Γι' αυτό με ενέργειές του, τόσο προς τον Οθωμανό διοικητή, όσο και προς τον καδή, κατάφερε να τους καθησυχάσει και να διαφυλάξει τους κατοίκους από περιπέτειες. Το γεγονός αυτό, όπως υποστηρίζεται από ορισμένους εκκλησιαστικούς συγγραφείς, του προκάλεσε μεγάλη συγκίνηση, που κλόνησε την υγεία του και συνέτεινε στον πρόωρο θάνατό του¹⁴. Απεβίωσε μερικούς μήνες αργότερα, τον Ιούλιο του 1854, στη Μονή του Αγίου Ηρακλείδιου, όπου μετέβη για ανάρρωση¹⁵.

Ο **Μητροπολίτης Πάφου Γεννάδιος** γεννήθηκε, το 1893, στον Λυθροδόντα και, το 1906¹⁶, σε ηλικία μόλις 13 ετών, εντάχθηκε στους δοκίμους της Μονής Μαχαιρά. Στη συνέχεια εστάλη για σπουδές στο Παγκύπριο Γυμνάσιο, από το οποίο αποφοίτησε το 1919¹⁷, οπότε και επέστρεψε στη Μονή της μετανοίας του και υπηρέτησε στην Ελληνική Σχολή, που λειτουργούσε στα μοναστηριακά κτήρια για τους δοκίμους. Στο μεταξύ, το 1918 χειροτονήθηκε Ιεροδιάκονος και ακολούθως, το 1920, ανεχώρησε για σπουδές στη Θεολογική

14. Για τα όσα διαδραματίστηκαν την περίοδο αυτή βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Ο Επαμεινώνδας Φραγκούδης και οι "επαναστατικές ενέργειές" του, το 1854», *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 27 (2001) 189-198. Είναι αξιοσημείωτο ότι το έγγραφο, που κυκλοφόρησε τότε, εντοπίστηκε και δημοσιεύτηκε πολλά χρόνια αργότερα από τον Λευτέρη Παπαλεοντίου, «Το επαναστατικό φυλλάδιο (1853) του Επαμεινώνδα Ι. Φραγκούδη», *Γλαντρον* 3 (2002) 195-205. Ο πλήρης τίτλος του είναι: Χαρικλέους, *Εις οίωνός άριστος αμύνεσθαι περί Πάτρης*, Αθήναι 1853.

15. Για τον Αρχιεπίσκοπο Κύριλλο Α' βλ. Φ. Γεωργίου, *Ειδήσεις Ιστορικά περί της Εκκλησίας της Κύπρου*, ό.π., σ. 128-130· Λ. Φιλίππου, *Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας*, ό.π., σ. 153-156· Α. Μιτσίδη, «Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας», ό.π., σ. 761-767.

16. Σε κάποια από τα βιογραφικά του σημειώματα αναφέρεται, λανθασμένα, ως έτος γεννήσεως του Γενναδίου το 1907, αντί του ορθού 1906.

17. Παγκυπρίου Γυμνασίου (έκδ.), *Αναμνηστικόν Λεύκωμα επί τη πεντηκονταετηρίδι του Παγκυπρίου Γυμνασίου, 1893-1943*, Λευκωσία 1944, σ. 113.

Σχολή Αθηνών, τις οποίες ολοκλήρωσε «ιδίαις δαπάναις», το 1923¹⁸. Το ίδιο έτος επανήλθε στην Κύπρο και υπηρέτησε διαδοχικά ως καθηγητής Θρησκευτικών στο Παγκύπριο Γυμνάσιο (1923-1927) και στο Γυμνάσιο Κερύνειας (1927-1929), καθώς και ως ιεροκήρυκας στις Μητροπόλεις Κυρηνείας (1928-1931) και Πάφου (1931-1948). Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην Πάφο χειροτονήθηκε, το 1932, Πρεσβύτερος και χειροθετήθηκε Αρχιμανδρίτης από τον Μητροπολίτη Πάφου (1930-1947) και μετέπειτα Αρχιεπίσκοπο Κύπρου (Ιούνιος - Ιούλιος 1947) Λεόντιο¹⁹. Τελικά, το 1948 εξελέγη Χωρεπίσκοπος Σαλαμίνο²⁰ και, το 1959, Μητροπολίτης Πάφου²¹, εκκλησιαστικό διακόνημα, το οποίο διατήρησε μέχρι το 1973. Την περίοδο αυτή εξέδωσε το βιβλίο «Παραγγέλματα» (Αθήνα 1967), με σκέψεις γύρω από την πνευματική ζωή.

Στο μεταξύ, στις αρχές της δεκαετίας του 1970, οι πολιτικές αντιπαραθέσεις στο νησί κορυφώθηκαν, λόγω της δράσης της παράνομης οργάνωσης ΕΟΚΑ Β' και της πολιτικής της στρατιωτικής κυβέρνησης των Αθηνών στο Κυπριακό. Την περίοδο αυτή ο Γεννάδιος, σε συνεργασία με τους άλλους δύο Μητροπολίτες, Κιτίου Άνθιμο (1948-1973) και Κυρηνείας Κυπριανό (1948-1973), ήρθε σε αντιπαράθεση με τον Αρχιεπίσκοπο και Πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας Μακάριο Γ' (1950-1977), με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί εκκλησιαστική κρίση, που είχε έντονες πολιτικές προεκτάσεις. Το γεγονός αυτό επέφερε τελικά την καθαίρεση των τριών Μητροπολιτών από Μείζονα και Υπερτελή Σύνοδο, η οποία

18. «Διάφοροι ειδήσεις», *Πατρίς*, 28/11.10.1923· «Αφίξεις», *Πατρίς*, 9/22.11.1923. Για τις σπουδές του βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Ο κυπριακός κλήρος και η Θεολογική Σχολή Αθηνών (μέσα 19ου αιώνα-1931)», στον τόμο: Σταύρου Φωτίου (επιμ.), *Στα βήματα του Αποστόλου Βαρνάβα. Χαριστήριο τόμος προς τιμήν του Αρχιεπισκόπου Χρυσόστομου Β', για τα τριάντα χρόνια αρχιερατικής του διακονίας*, Λευκωσία 2008, σ. 285.

19. Κωστή Κοκκινόφτα, *Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Λεόντιος*, Λευκωσία 2015, σ. 57.

20. «Εκλογή και Χειροτονία του Θεοφιλεστάτου Χωρεπισκόπου Σαλαμίνο^ς κ. Γενναδίου», *Απόστολος Βαρνάβας* 9 (1948) 147-157.

21. «Εκλογή Μητροπολίτου Πάφου», *Απόστολος Βαρνάβας* 20 (1959) 105-117.

συγκλήθηκε για την επίλυση των σχετικών προβλημάτων, τον Ιούλιο του 1973²². Αργότερα, όμως, νέα Μείζων και Υπερτελής Σύνοδος, που συγκλήθηκε τον Απρίλιο του 1982, συγχώρεσε τον Πάφου Γεννάδιο, που δήλωσε μεταμέλεια, καθώς και τον αποθανόντα στο μεταξύ Μητροπολίτη Κιτίου Άνθιμο²³. Ο Γεννάδιος απεβίωσε το 1986, αφήνοντας φήμη Ιεράρχη, ο οποίος διακρινόταν για την πραότητα και την αγαθότητά του²⁴.

Ο **Μητροπολίτης Κιτίου Άνθιμος** γεννήθηκε, το 1905, στον Λαζανιά και το 1918, σε ηλικία 13 χρόνων, εντάχθηκε στους δοκίμους της Μονής Μαχαιρά. Ακολούθως εστάλη για σπουδές στο Παγκύπριο Ιεροδιδασκαλείο, τις οποίες ολοκλήρωσε το 1931²⁵. Στο μεταξύ χειροτονήθηκε διάκονος και προσελήφθη στην υπηρεσία του Μητροπολίτη Κιτίου Νικόδημου Μυλωνά (1918-1937). Ύστερα, όμως, από την εξορία του τελευταίου, εξαιτίας της συμμετοχής του στο επαναστατικό κίνημα του Οκτωβρίου του 1931, ο Άνθιμος επέστρεψε στη Μονή Μαχαιρά, όπου ανέλαβε τη διεύθυνση της εκεί τριτάξιας Ελληνικής Σχολής. Μερικά χρόνια αργότερα, το 1937, ανεχώρησε για σπουδές στη Θεολογική Σχολή του

22. «Η εν Κύπρω εκκλησιαστική κρίσις (2 Μαρτίου 1972 - 2 Μαΐου 1973)», *Απόστολος Βαρνάβας* 34 (1973) 195-219· «Η εν Λευκωσία Μείζων και Υπερτελής Σύνοδος (3 Μαΐου 1973 - 14 Ιουλίου 1973)», *Απόστολος Βαρνάβας* 34 (1973) 220-259.

23. Ανδρέα Μιτσιδία, «Η Β' εν Λευκωσία Μείζων και Υπερτελής Σύνοδος», *Απόστολος Βαρνάβας* 43 (1982) 151-158.

24. Για τον Πάφου Γεννάδιο βλ. Παν (έκδ.), *Βιογραφικό Λεξικό Κύπρου. Who's who in Cyprus. Ποιος είναι ποιος*, Λευκωσία 1968, σ. 18· Ιωάννη Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, Λευκωσία 1968, σ. 180-181· Του ιδίου, *Ιστορία της Εκκλησίας Πάφου*, Λευκωσία 1971, σ. 118-123· «† Ο πρώην Πάφου Γεννάδιος», *Απόστολος Βαρνάβας* 47 (1986) 112-113· Αριστεΐδη Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων, 1800-1920*, τ. Α', Λευκωσία 2018, σ. 91· Χριστόδουλου Καδή, *Βαδίζειν σταθερώς. Πνευματική κατάθεση του Μητροπολίτη Πάφου Γεννάδιου Μαχαιριώτη*, Λευκωσία 2010.

25. Μήνας Κουμανταρή, «Ευκαιρίες μόρφωσης στη Λάρνακα των πρώτων δεκαετιών του 20ού αιώνα: Παρατηρήσεις και συμπεράσματα από το "επάγγελμα πατρός" των μαθητών του Ιεροδιδασκαλείου Λάρνακας 1910-1932», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 11 (2016) 461.

Πανεπιστημίου Αθηνών, τις οποίες ολοκλήρωσε το 1942²⁶. Εξαιτίας της Γερμανικής κατοχής, όμως, παρέμεινε στην ελληνική πρωτεύουσα, όπου ανέπτυξε αντιστασιακή δράση, με αποτέλεσμα να αναγκαστεί να καταφύγει στα βουνά, όπου συνενώθηκε με αντιστασιακές ομάδες, προκειμένου να αποφύγει τη σύλληψη. Ύστερα μάλιστα από την απελευθέρωση της Ελλάδας αποδέχθηκε θέση στρατιωτικού ιερέα και ιεροκήρυκα στον ελληνικό στρατό, κατά την περίοδο του εμφυλίου πολέμου (1946-1949)²⁷. Στο μεταξύ, τον Ιανουάριο του 1946, χειροτονήθηκε Πρεσβύτερος και προχειρίστηκε Αρχιμανδρίτης από τον Μητροπολίτη Πρεβέζης Ανδρέα²⁸.

Τελικά, το 1951, ύστερα από εισήγηση του παλαιού συμφοιτητή του στη Θεολογική Σχολή Αθηνών, Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', εξελέγη διά βοής νέος Μητροπολίτης Κιτίου, οπότε επέστρεψε στην Κύπρο και ανέλαβε τα επισκοπικά του καθήκοντα²⁹. Αργότερα συμμετείχε ενεργά στον απελευθερωτικό αγώνα της ΕΟΚΑ την περίοδο 1955-1959, και για τον λόγο αυτό εντοπίστηκε από τους Βρετανούς αποικιοκράτες στη Μητρόπολη Κιτίου, από τις 29 Αυγούστου 1956 έως την 4η Απριλίου 1957. Την περίοδο αυτή εξετάλει επίσης χρέη εθναρχέοντος, αρνούμενος οποιαδήποτε συνεργασία με τους Βρετανούς, ενόσω ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος παρέμενε στην εξορία, όπου είχε οδηγηθεί στις 9 Μαρτίου 1956.

Μετά την ανακήρυξη της Ανεξαρτησίας, ο Άνθιμος, ακολουθώντας την παράδοση των προκατόχων του, ενδιαφέρθηκε για την προώθηση των ελληνικών γραμμάτων και συνέβαλε στην ίδρυση του Γυμνασίου Αγίου Γεωργίου Λάρνακος, το οποίο κτίστηκε σε εκκλησιαστική γη³⁰. Εργάστηκε επίσης για την καλλιέργεια του χριστιανικού λόγου στη μητροπολιτική του

26. Σε ορισμένα από τα βιογραφικά σημειώματα του Ανθίμου αναφέρεται, λανθασμένα, ότι αποφοίτησε από τη Θεολογική Σχολή Αθηνών το έτος 1941, αντί του ορθού 1942, οπότε αποφοίτησε και ο μετέπειτα Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Μακάριος Γ'.

27. «Ο Αρχιμανδρίτης Άνθιμος Μαχαιριώτης εκλέγεται ομοφώνως Μητροπολίτης Κιτίου», *Ελληνική Κύπρος* 22 (1951) 37-38.

28. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 182.

29. «Η πλήρωση του Μητροπολιτικού Θρόνου Κιτίου», *Απόστολος Βαρνάβας* 12 (1951) 73-91.

30. Ιερομ. Σωφρόνιου Μιχαηλίδη, *Ιστορία της Εκκλησίας της Λεμεσού*, Λεμεσός 2015, σ. 507.

περιφέρεια, ιδρύοντας το Γραφείο Θρησκευτικής Διαφώτισης, ώστε να υπάρχει συντονισμός και μεγαλύτερη ώθηση στην πνευματική ζωή.

Την περίοδο 1972-1973, όπως αναφέρθηκε, ο Άνθιμος, μαζί με τους άλλους δύο Μητροπολίτες, Πάφου Γεννάδιο και Κυρηναίας Κυπριανό, πρωτοστάτησε στην εκκλησιαστική κρίση κατά του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄, γεγονός που επέφερε την καθαίρεσή τους από Μείζονα και Υπερτελή Σύνοδο, τον Ιούλιο του 1973³¹. Νέα Μείζων και Υπερτελής Σύνοδος, όμως, όπως έγινε λόγος προηγουμένως, που συνεκλήθη τον Απρίλιο του 1982, συγχώρεσε τον αποθανόντα στο μεταξύ Άνθιμο, καθώς και τον Πάφο Γεννάδιο³². Ας σημειωθεί ότι ο Άνθιμος εξέδωσε το βιβλίο «Η αλήθεια για τον Μακάριο» (Αθήνα 1974), στο οποίο αναφέρεται με τρόπο, που οπωσδήποτε δεν αρμόζει σε Αρχιερέα, για τον Κύπριο Αρχιεπίσκοπο. Απεβίωσε το 1976³³.

Ο Μητροπολίτης Κιτίου Χρυσόστομος γεννήθηκε, το 1938, στο Παλαιομέτοχο και αμέσως μετά την αποφοίτησή του από το Δημοτικό Σχολείο της γενέτειράς του, το 1951, εντάχθηκε στους δοκίμους της Μονής Μαχαιρά. Στη συνέχεια εστάλη στη Σχολή Σαμουήλ και αργότερα στο Παγκύπριο Γυμνάσιο, από το οποίο αποφοίτησε το 1960³⁴. Ακολούθως μετέβη στην ελληνική πρωτεύουσα, όπου σπούδασε διαδοχικά στη Νομική (1962-1966) και στη Θεολογική Σχολή (1966-1970) του Πανεπιστημίου Αθηνών. Στο μεταξύ, το 1956,

31. «Η εν Κύπρω εκκλησιαστική κρίσις», ό.π., σ. 195-219· «Η εν Λευκωσία Μείζων και Υπερτελής Σύνοδος», ό.π., σ. 220-259.

32. Α. Μιτσίδη, «Η Β΄ εν Λευκωσία Μείζων και Υπερτελής Σύνοδος», ό.π., σ. 151-158.

33. Για τον Κιτίου Άνθιμο βλ. Παν (έκδ.), *Βιογραφικό Λεξικό Κύπρου. Who's who in Cyprus. Ποιος είναι ποιος*, ό.π. (1968), σ. 9· Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 182-183· Ιερομ. Σωφρόνιου Μιχαηλίδη, *Ιστορία της κατά Κίτιον Εκκλησίας*, Λάρνακα 1992, σ. 463-466, 480-490· Του ιδίου, *Ιστορία της Εκκλησίας της Λεμεσού*, ό.π., σ. 484-487, 503-515· Αρ. Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων, 1800-1920*, τ. Α΄, ό.π., σ. 28-29.

34. Γεώργιου Χατζηκωστή (επιμ.), *Παγκύπριον Γυμνάσιον, Εκατονταετηρίδα, Αναμνηστικόν Λεύκωμα, 1893-1993*, Λευκωσία 1993, σ. 211.

χειροτονήθηκε Ιεροδιάκονος³⁵ και ύστερα από την επιστροφή του στην Κύπρο, το 1970, Πρεσβύτερος, οπότε χειροθετήθηκε Αρχιμανδρίτης και Πρωτέκδικος της Μονής Μαχαιρά³⁶. Τον Οκτώβριο του 1973 εξελέγη στον μητροπολιτικό θρόνο Κιτίου σε διαδοχή του καθαιρεθέντος Μητροπολίτη Ανθίμου³⁷.

Κατά τη διάρκεια της αρχιερατείας του ο Χρυσόστομος μερίμνησε για την ανέγερση πολλών ναών στη μητροπολιτική του περιφέρεια, ενίσχυσε τον ανδρώο και γυναικείο μοναχισμό και φρόντισε για την πνευματική οικοδομή των πιστών με την ανάπτυξη των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων της Μητρόπολης και τη λειτουργία κατηχητικών σχολείων. Ακόμη επέδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη στήριξη του φιλανθρωπικού έργου στην πόλη και επαρχία της Λάρνακας και δραστηριοποιήθηκε για την παροχή βοήθειας σε δυσπραγούντες κατοίκους αφρικανικών χωρών, οι οποίοι αντιμετώπιζαν το φάσμα της πείνας. Ιδιαίτερη υπήρξε επίσης η μέριμνά του για την καλλιέργεια της θεολογικής επιστήμης με την έκδοση από το 1989 της Επετηρίδας της Μητρόπολης «Εκκλησιαστικός Κήρυκας» (κυκλοφόρησαν κατά τη διάρκεια της αρχιερατείας του 26 τόμοι, με επιμέλεια του καθηγητή του Πανεπιστημίου Κύπρου Σταύρου Φωτίου), ενώ ο ίδιος εξέδωσε το δίτομο έργο «Λόγοι Μητροπολίτου Κιτίου Χρυσοστόμου» (Λάρνακα 2005)³⁸. Τελικά, στις αρχές του έτους 2019

35. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 178. Σε ορισμένα βιογραφικά σημειώματά του αναφέρεται λανθασμένα, ότι χειροτονήθηκε Ιεροδιάκονος το έτος 1965, αντί του ορθού 1956.

36. Πρωτέκδικος: ο συνήγορος της Εκκλησίας στα πολιτικά δικαστήρια.

37. «Εκλογή νέου Μητροπολίτου Κιτίου», *Απόστολος Βαρνάβας* 34 (1973) 305-314, 355-380.

38. Για τον Κιτίου Χρυσόστομο βλ. π. Ανδρέα Παναγή, «Ο Μητροπολίτης Κιτίου κ.κ. Χρυσόστομος», στον τόμο: Σταύρου Φωτίου (επιμ.), *Επισκοπή Κιτίου. Τόμος τιμητικός για τα είκοσι πέντε χρόνια αρχιερατικής διακονίας του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Κιτίου κ.κ. Χρυσοστόμου*, Λάρνακα 1998, σ. 17-21· Παν (έκδ.), *Βιογραφικό Λεξικό Κύπρου. Who's who in Cyprus. Ποιος είναι ποιος*, Λευκωσία 2004, σ. 416· Ιερομ. Σ. Μιχαηλίδη, *Ιστορία της κατά Κίτιον Εκκλησίας*, ό.π., σ. 495-499.

υπέβαλε παραίτηση από τον μητροπολιτικό θρόνο λόγω ηλικίας, η οποία και έγινε αποδεκτή από την Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Κύπρου, στη συνεδρία της στις 19 Ιουνίου 2019³⁹.

Ο **Ιερομόναχος Μελέτιος Χατζηαντωνίου** γεννήθηκε, το 1816, στον Λυθροδόντα. Για τη ζωή του δεν είναι γνωστές πολλές λεπτομέρειες, εκτός από το γεγονός ότι υπηρέτησε για μεγάλο χρονικό διάστημα ως εφημέριος στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Σε βιογραφικό του σημείωμα αναφέρεται από άδηλη πηγή, πιθανότατα την προφορική παράδοση των κατοίκων, ότι διετέλεσε αρχικά μοναχός της Μονής Μαχαιρά και ότι ήταν εξαιρετικά καλλίφωνος και αποκαλείτο «αηδόνι της Ανατολής»⁴⁰.

Κατά την παραμονή του στην Κωνσταντινούπολη, ο Μελέτιος απέκτησε σημαντική περιουσία, την οποία χρησιμοποίησε στη συνέχεια για την ανέγερση, το 1872, σχολικού κτηρίου στην αυλή της εκκλησίας του Αγίου Θεράποντος της γενέτειράς του, το οποίο προικοδότησε με ποσό χρημάτων, ώστε να εξασφαλιστεί η απρόσκοπτη λειτουργία του. Για τον λόγο αυτό ανακηρύχθηκε μέγας ευεργέτης της κοινότητας και κατασκευάστηκε προτομή του, που τοποθετήθηκε στον προαύλιο χώρο του «Μελετείου Δημοτικού Σχολείου», όπως ονομάστηκε το σχολείο προς τιμή του.

Στο Αρχείο της Αρχιεπισκοπής έχουν εντοπιστεί τέσσερα έγγραφα, των ετών 1871-1876, που αναφέρονται στην ίδρυση του σχολείου στον Λυθροδόντα και με τα οποία ο Μελέτιος κληροδοτεί ποσό χρημάτων, που είχε κατατεθειμένο στην Εθνική Τράπεζα Αθηνών, για να χρησιμοποιούνται οι τόκοι για τη λειτουργία του. Όριζε ακόμη ότι πρόεδρος της σχολικής εφορείας θα ήταν ο εκάστοτε Αρχιεπίσκοπος, αντιπρόεδρος ο κατά καιρούς Ηγούμενος Μαχαιρά και μέλη οι «καταλληλότεροι» από τους κατοίκους του Λυθροδόντα. Επίσης, ανέφερε ότι κληροδοτούσε στο σχολείο, μετά τον θάνατό του, όσα ελαιόδεντρα είχε

39. «Ανακοινωθέν της Δεύτερης τακτικής συνεδρίας της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Κύπρου», *Απόστολος Βαρνάβας* 80 (2019) 259-260.

40. Αργυρού Κωνσταντίνου, *Ο Λυθροδόντας*, Λευκωσία 2013, σ. 143.

στην κατοχή του, για να χρησιμοποιούνται τα εισοδήματά τους για την ομαλή λειτουργία του⁴¹. Απεβίωσε, το 1902, αφήνοντας φήμη αγαθού και ενάρετου κληρικού⁴².

Ο **Ηγούμενος Ιεζεκιήλ** γεννήθηκε στα τέλη του 18ου αιώνα στο Γούρρι και σε νεαρή ηλικία προσήλθε στη Μονή Μαχαιρά, όπου, το 1809, χειροτονήθηκε Ιεροδιάκονος και, το 1814, Ιερομόναχος. Υπηρέτησε σε διάφορα διακονήματα, όπως ως κελλάρης, επιστάτης της Μονής στα Μετόχια Περάτων και Φιλανίου, ως εκκλησιάρχης και από το 1848 ως Ηγούμενος. Κατά τη διάρκεια της διακονίας του στη Μονή απέκτησε από την προσωπική του εργασία αμπέλι και 47 ελαιόδεντρα στο χωριό Πέρα, και εξαγόρασε τον νερόμυλο της Μονής στην ίδια κοινότητα, που είχε κατασχεθεί από τους Τούρκους, κατά τα τραγικά γεγονότα του 1821. Τον νερόμυλο αυτό, καθώς και τα υπόλοιπα περιουσιακά του στοιχεία, κληροδότησε σε μεταγενέστερο χρόνο στη Μονή της μετανόιας του, ενώ χρηματοδότησε επίσης την οικοδόμηση ευρύχωρης στέρνας με καλλιτεχνική πρόσοψη στην κάτω είσοδο των μοναστηριακών κτηρίων. Απεβίωσε το 1857⁴³.

Ο **Ηγούμενος Καλλίνικος Β΄** γεννήθηκε στα τέλη του 18ου αιώνα στην Κλήρου και υπηρέτησε στη Μονή Μαχαιρά ως Οικονόμος μέχρι την εκλογή του στην ηγουμενία, το 1857. Επί των ημερών του η Μονή, όπως αναφέρεται σε σχετικό έγγραφο του έτους 1859, επικυρωμένο από τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο Α΄ (1854-1865), κατέβαλε στο κοινό ταμείο

41. Τα έγγραφα αυτά δημοσιεύτηκαν και σχολιάστηκαν από τον Κωστή Κοκκινόφτα, «Κύπριοι κληρικοί κτήτορες σχολείων στη γενέτειρά τους (β΄ μισό 19ου - αρχές 20ού αι.)», *Επιστημονική Επετηρίς Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών* 8 (2008) 91-94 (τα σχόλια), σ. 114-117 (τα έγγραφα). Επίσης βλ. Ι. Περισιτιάνη, *Ιστορία των Ελληνικών Γραμμάτων από της Τουρκικής Κατακτήσεως μέχρι της Αγγλικής κατοχής*, ό.π., σ. 170-171· Πίτσας Κέντη, «Από το ανέκδοτο έργο του Κωνσταντίνου Κέντη "Η διαθήκη του Ιερομόναχου Χατζηαντωνίου"», *Κυπριακαί Σπουδαί* 56 (1993) 291-296.

42. «Εις αληθής λειτουργός του Υψίστου», *Εναγόρας*, 1.3.1902 [= Κ. Κοκκινόφτα, «Κύπριοι κληρικοί κτήτορες σχολείων στη γενέτειρά τους», ό.π., σ. 92]. Επίσης βλ. «Εν Λυθροδόντα», *Φωνή της Κύπρου*, 30/12.4.1902. Για τον Μελέτιο Χατζηαντωνίου βλ. Αρ. Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων, 1800-1920*, τ. Β΄, ό.π., σ. 890-891.

43. Για τον Ηγούμενο Ιεζεκιήλ βλ. Ιω. Τσικινόπουλλου, *Η Ιερά Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 148-150.

2.000 γρόσια για τα σχολεία της πρωτεύουσας⁴⁴. Ακόμη, προίκισε τη Μονή με δύο νερόμυλους, ένα στον Κοτσιάτη και ένα στον Λυθροδόνα, και μερίμνησε, το 1858, για την ανακαίνιση των μοναστηριακών κτηρίων του Μετοχίου του Λυθροδόνα. Λόγω ηλικίας, το 1866 διόρισε αντικαταστάτη του στη διοίκηση της Μονής τον τότε Οικονόμο και μετέπειτα διάδοχό του στην ηγουμενία Χριστοφόρο. Απεβίωσε το 1868⁴⁵.

Ο **Ηγούμενος Χριστοφόρος** γεννήθηκε, το 1825, στο Γούρρι και επίσης εισήλθε σε νεαρή ηλικία στη Μονή Μαχαιρά, όπου υπηρέτησε σε διάφορα διακονήματα. Στη συνέχεια εξελέγη στην ηγουμενία, το 1870, οπότε προέβη σε καταγραφή των βιβλίων και των ιερών σκευών, που βρίσκονταν σε αυτήν. Όπως πληροφορούμαστε σχετικά, η Μονή διατηρούσε βιβλιοθήκη από 110 βιβλία, που φυλάσσονταν σε ιδιαίτερο χώρο του ναού, ενώ άλλα 119 υπήρχαν στα δωμάτια των πατέρων. Σύμφωνα με σχετική μαρτυρία, πέντε χρόνια μετά την άνοδό του στην ηγουμενία, η Αδελφότητα της Μονής αποτελείτο από 20 πατέρες⁴⁶, οι οποίοι, το 1890, ανήλθαν στους 35⁴⁷. Ο Χριστοφόρος, λόγω γήρατος, παραιτήθηκε από τα καθήκοντα του Ηγουμένου, τον Ιούνιο του 1891, οπότε υπέδειξε ως διάδοχό του τον Ιερομόναχο Ιγνάτιο. Απεβίωσε μερικούς μήνες αργότερα, τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους⁴⁸.

44. Λ. Φιλίππου, *Τα Ελληνικά Γράμματα εν Κύπρω κατά την περίοδον της Τουρκοκρατίας (1571-1878)*, τ. Α', ό.π., σ. 202· Ι. Περισιτιάνη, *Ιστορία των Ελληνικών Γραμμάτων από της Τουρκικής Κατακτήσεως μέχρι της Αγγλικής κατοχής*, ό.π., σ. 101. Το σχετικό έγγραφο, όπου γίνεται αναφορά στην εισφορά της Μονής Μαχαιρά στην ελληνική εκπαίδευση της Λευκωσίας, δημοσιεύτηκε από τον Κ. Κοκκινόφτα, *Η Μονή Κύκκου στο Αρχείο της Αρχιεπισκοπής Κύπρου (1634-1878)*, ό.π., σ. 33-34.

45. Για τον Ηγούμενο Καλλίνικο Β' βλ. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 150-151.

46. Φ. Γεωργίου, *Ειδήσεις Ιστορικάί περί της Εκκλησίας της Κύπρου*, ό.π., σ. 40.

47. Αθανάσιου Σακελλάριου, *Τα Κυπριακά, ήτοι Γεωγραφία, Ιστορία και Γλώσσα της Νήσου Κύπρου από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα*, τ. Α', *Γεωγραφία, Ιστορία, Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος*, Αθήνα 1890, σ. 218.

48. «† Καθηγούμενος Ιεράς Μονής Μαχαιράδος Χριστοφόρος», *Σάλπιγξ*, 21.12.1891. Για τον Ηγούμενο Χριστοφόρο βλ. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 151-155.

Ο **Ηγούμενος Ιγνάτιος** γεννήθηκε, το 1832, στον Λαζανιά και σε νεαρή ηλικία μετέβη κοντά στον θείο του Σκευοφύλακα Μητροφάνη, στη Μονή Μαχαιρά, όπου εντάχθηκε στην Αδελφότητα και διετέλεσε μέλος του περίφημου αντιγραφικού εργαστηρίου της των ιερών ακολουθιών. Έχουν εντοπιστεί μέχρι σήμερα ένδεκα ακολουθίες διαφόρων Αγίων, τις οποίες αντέγραψε μεταξύ των ετών 1857-1881, για ναούς χωριών του νησιού. Πρόκειται γι' αυτές των Αγίων Κυπριανού και Ιουστίνης, του Οσίου Θεοδώρου του Ταμασέων και του Αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή για το Πολιτικό (1857), του Αγίου Ιακώβου του Πέρση για τον ομώνυμο ναό της Λευκωσίας (1858), της Αγίας Μαρίνας για την Οδού (1859), της Συνάξεως του Αρχαγγέλου Γαβριήλ και των Αγίων Ηλιοφώτου, Επαφροδίτου, Αμμωνίου, Χουλελέου και Ευσθενίου για τον Λυθροδόντα (1860), της Αγίας Θέκλας για την ομώνυμη Μονή στη Μοσφιλωτή (1861), του Αγίου Προκοπίου για το Παλαιχώρι (1862), του Ιερομάρτυρος Ερμογένους για τον Φαρμακά (1873), των Αγίων Κυπριανού και Ιουστίνης για την Επταγώνεια (1873) και της Οσίας Φωτεινής και πάλιν για τον Λυθροδόντα (1881)⁴⁹. Ας σημειωθεί ότι μέλος του εργαστηρίου αυτού, που έχει τις απαρχές του στον Σκευοφύλακα Μητροφάνη, υπήρξαν επίσης ο αυτάδελφος του Ιγνατίου και μετέπειτα διάδοχός του στην ηγουμενία, έτερος Μητροφάνης, ο Ιεροδιάκονος της ίδιας Μονής Αβέρκιος από την

49. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 261· Θεοχάρη Σχίζα, *Κύπρια Μηναία*, Λευκωσία 1994-2008, τ. Α', σ. 124· τ. Β', σ. 24 (δύο καταγραφές), σ. 36· τ. Γ', σ. 221· τ. Θ', σ. 46, 75, σ. 93. Μερικές από αυτές έχουν δημοσιευτεί κατά καιρούς: Γεώργιου Παπαχαραλάμπους, «Ακολουθία του Αγίου Ενδόξου Ιερομάρτυρος Κυπριανού και Ιουστίνης της Παρθένου», *Κυπριακαί Σπουδαί* 8 (1946) 17-52 (όπου το δημοσιευόμενο κείμενο προέρχεται από συνδυασμό του περιεχομένου τριών χειρόγραφων ακολουθιών: αυτής του Ιγνατίου, μίας δεύτερης από το Μένικο, του έτους 1830, του Σκευοφύλακα Μητροφάνη και μίας τρίτης από τον Στρόβολο, του έτους 1879, του Αχιλλέα Παπαγεωργίου)· Νέαρχου Κληρίδη, «Ακολουθία της Αγίας Πρωτομάρτυρος και Ισαποστόλου Θέκλας», *Κυπριακαί Σπουδαί* 14 (1950) 71-102· Του ιδίου, «Κυπριακή αιογραφία. Ακολουθία του Αγίου Ενδόξου Μάρτυρος Προκοπίου», *Κυπριακαί Σπουδαί* 25 (1961) 155-173.

Καλαβασό⁵⁰, καθώς και ο άγνωστος από αλλού Ιερομόναχος Γεδεών, έργα του οποίου εντοπίστηκαν στη Μητρόπολη Κιτίου (1824), στο ναό του χωριού Περιβόλια Λάρνακας (1824) και στο Μετόχιο της Μονής Μαχαιρά Άγιος Ελευθέριος στη Λευκωσία (1827)⁵¹.

Ο Ιγνάτιος υπηρέτησε επίσης, μεταξύ των ετών 1865-1883, ως διδάσκαλος στην Ελληνική Σχολή της Μονής, που λειτουργούσε στα μοναστηριακά κτήρια χάριν των δοκιμών⁵². Στην ηγουμενία της Μονής Μαχαιρά εξελέγη τον Μάρτιο του 1892, σε διαδοχή του παραιτηθέντος, λόγω γήρατος, προκατόχου του Χροστοφόρου. Μερικούς μήνες αργότερα, όμως, την 5η Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους, η Μονή αποτεφρώθηκε από μεγάλη πυρκαγιά⁵³, με αποτέλεσμα να αναλώσει την υπόλοιπη περίοδο της ζωής του για την αναστήλωσή της. Για τον λόγο αυτό μερίμνησε, ώστε να πραγματοποιηθούν από τους Μαχαιριώτες μοναχούς Πρωτοσύγκελλο Γεδεών και Αρχιμανδρίτη Χαρίτωνα έρανοι, τόσο

50. Για το αγιογραφικό εργαστήριο της Μονής Μαχαιρά βλ. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 261-262· Κωστή Κοκκινόφτα, «Η Ιερά Μονή Μαχαιρά και η συμβολή της στα ελληνικά γράμματα», *Ακτή* 106 (2016) 195-196.

51. Θ. Σχίζα, *Κύπρια Μηναιά*, ό.π., τ. Δ', σ. 138 (τρεις καταγραφές)· τ. ΣΤ', σ. 56. Οι ακολουθίες από το Μετόχιο του Μαχαιρά και τα Περιβόλια Λάρνακας εκδόθηκαν από τον Νέαρχο Κληρίδη, «Προλεγόμενα και κείμενον της ακολουθίας του Αγίου και ενδόξου Μεγαλομάρτυρος Λεοντίου του Θαυματουργού», *Κυπριακαί Σπουδαί* 20 (1957) 73-95· Του ίδιου, «Προλεγόμενα και κείμενον της ακολουθίας του Αγίου και ενδόξου Ιερομάρτυρος Ελευθερίου του Θαυματουργού», *Κυπριακαί Σπουδαί* 23 (1959) 11-24.

52. Ι. Περιστιάνη, *Ιστορία των Ελληνικών Γραμμάτων από της Τουρκικής Κατακτήσεως μέχρι της Αγγλικής κατοχής*, ό.π., σ. 148· Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 266.

53. «Αποτέφρωσις Μαχαιράδος», *Φωνή της Κύπρου*, 9/21.9.1892· «Η εικών της Μαχαιράδος», *Φωνή της Κύπρου*, 16/28.9.1892· «Πυρπόλησις Μαχαιρά», *Σάλπιγξ*, 9.9.1892. Είναι αξιοσημείωτο ότι η πυρκαγιά του 1892 αναφέρεται και σε ποιητάριο άσμα της εποχής. Βλ. Κωνσταντίνου Γιαγκουλλή, *Κωνσταντίνου Φιλίππου (Τζαπούρα): Άπαντα*, Λευκωσία 2000, σ. 21-26.

στην Κύπρο, όσο και στο εξωτερικό, όπως στη Μικρά Ασία⁵⁴, την Κωνσταντινούπολη, τη Ρωσία και την Αίγυπτο⁵⁵, και να συγκεντρωθούν τα απαραίτητα χρήματα για την κάλυψη των σχετικών δαπανών. Απεβίωσε το 1900⁵⁶.

Ο **Ηγούμενος Μητροφάνης** γεννήθηκε στον Λαζανιά, το 1852, και διαδέχθηκε στην ηγουμενία τον αποβιώσαντα αυτάδελφό του, Ιγνάτιο, το 1900. Επίσης, υπήρξε αντιγραφείας χειρόγραφων ακολουθιών, όπως αυτών της Αγίας Ειρήνης για τον Λυθροδόνα (1880) και της Αγίας Μαρίας για την Επταγώνεια (1880)⁵⁷. Επί των ημερών του ολοκληρώθηκε η ανοικοδόμηση της Μονής, ύστερα από την καταστροφική πυρκαγιά του 1892, οπότε, στις 3 Ιουλίου 1905, έγιναν τα εγκαίνια του καθολικού, ενώ μερικά χρόνια αργότερα, μεταξύ των ετών 1919-1921, φιλοτεχνήθηκε και το ωραιότατης τέχνης ξυλόγλυπτο εικονοστάσιό του από τον Γεώργιο Κυριάκου από τη Χρυσίδα Κυθρέας. Ωστόσο, η οικονομική πολιτική του με την

54. Στη Μικρά Ασία μετέβη ο Πρωτοσύγκελλος Γεδεών, συνοδευόμενος από τον Ιερομόναχο Αβέρκιο. Βλ. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 166.

55. Στις χώρες αυτές εστάλη ο Αρχιμανδρίτης Χαρίτων (παπα-Χαρίτος), για τον οποίο θα γίνει λόγος στη συνέχεια. Βλ. Εψηφισμένου Ηγουμένου Γρηγορίου, «Ο παπα-Χαρίτος, ο σύγχρονος πρακτικός ιατρός του Μαχαιρά (1833-1908)», *Πάφος* 7 (1942) 59. Στη Ρωσία, όμως, μετέβη συνοδευόμενος από τον Αγιοταφίτη Αρχιμανδρίτη Νεόφυτο. Βλ. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 162. Ας σημειωθεί ότι στο Αρχείο του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων σώζονται αρκετές επιστολές για τη βοήθεια, που το τελευταίο παρέσχε προς τη Μονή. Βλ. Θ. Σταυρίδη, *Πατριαρχείο Ιεροσολύμων και Κύπρος. Επιστολές (1731-1884)*, ό.π., σ. 312.

56. «Ο θάνατος του Ηγουμένου Μαχαιράδος», *Αλήθεια*, 11.8.1900· «† Καθηγουμένου Μαχαιρά Ιγνατίου», *Φωνή της Κύπρου*, 11/24.8.1900. Για τον Ηγούμενο Ιγνάτιο βλ. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 152-163· Πασχάλη Κιτρομηλίδη, *Κυπριακή Λογιοσύνη, 1571-1878. Προσωπογραφική Θεώρηση*, Λευκωσία 2002, σ. 149-150· Αρ. Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων, 1800-1920*, τ. Α', ό.π., σ. 468.

57. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 261-262· Θ. Σχίζα, *Κύπρια Μηναιά*, ό.π., τ. Ζ', σ. 58· τ. Θ', σ. 93.

ανέγερση κτηρίων στη Λευκωσία για την εξασφάλιση σταθερών εισοδηματικών πόρων για τη Μονή προκάλεσε πολλά προβλήματα στην ομαλή λειτουργία της. Τελικά υποχρεώθηκε, τον Ιούλιο του 1937, να παραιτηθεί από την ηγουμενία, ώστε ο διάδοχός του να αναζητήσει ευχερέστερα τρόπους αντιμετώπισης του οικονομικού αδιεξόδου, που προκλήθηκε. Απεβίωσε μερικούς μήνες αργότερα, τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους⁵⁸.

Ο **Ηγούμενος Διονύσιος** γεννήθηκε, το 1933, στον Φαρμακά και σε ηλικία μόλις δώδεκα ετών εντάχθηκε στους δοκίμους της Μονής Μαχαιρά, από την οποία εστάλη για σπουδές στην Ιερατική Σχολή «Απόστολος Βαρνάβας» (1950-1953)⁵⁹. Στο μεταξύ χειροτονήθηκε Ιεροδιάκονος και ακολούθως συνέχισε τις σπουδές του στο Παγκύπριο Γυμνάσιο, από το οποίο αποφοίτησε το 1960⁶⁰, οπότε ανεχώρησε για την Αθήνα, όπου σπούδασε στη Θεολογική Σχολή Αθηνών (1960-1964). Την περίοδο αυτή φοίτησε επίσης στο Ελληνικό Ωδείο και απέκτησε άριστη γνώση της βυζαντινής μουσικής. Διακρινόταν για την ωραία φωνή και τη μουσική του κατάρτιση, καρπός της οποίας υπήρξε το έργο του «Κάλλη του Πάθους» (Λευκωσία 1980).

Ο Διονύσιος εξελέγη στην ηγουμενία της Μονής Μαχαιρά το 1964⁶¹, οπότε χειροτονήθηκε πρεσβύτερος και, αφού ενθρονίστηκε, εργάστηκε για την προαγωγή της⁶². Το

58. «Μητροφάνης, τέως Ηγούμενος Μαχαιρά», *Φωνή της Κύπρου*, 11.12.1937· «Θάνατου», *Πάφος*, 16.12.1937. Για τον Ηγούμενο Μητροφάνη βλ. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 166-169.

59. Κωνσταντίνου Λευκωσιάτη, *Δεκαετηρίς Ιερατικής Σχολής «Απόστολος Βαρνάβας», 1949-1959*, Λευκωσία 1960, σ. 91.

60. Γ. Χατζηκωστή (επιμ.), *Παγκύπριον Γυμνάσιον, Εκατονταετηρίδα, Αναμνηστικόν Λεύκωμα, 1893-1993*, ό.π., σ. 211.

61. «Εκλογή και χειροτονία νέου Ηγούμενου Μαχαιρά», *Απόστολος Βαρνάβας* 25 (1964) 230-237.

62. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 255-256.

1987, όμως, για διάφορους λόγους εξέπεσε του ηγουμενικού αξιώματος⁶³, οπότε βρήκε καταφύγιο στο φιλόξενο περιβάλλον του Μετοχίου της Μονής Κύκκου Άγιος Προκόπιος, όπου ανέλαβε τη διεύθυνση της βυζαντινής χορωδίας της Μονής (1988-2000)⁶⁴. Απεβίωσε το 2000⁶⁵.

Ο **Πρωτοσύγκελλος Γεδεών** γεννήθηκε στις αρχές του 19ου αιώνα στον Λαζανιά και σε νεαρή ηλικία εντάχθηκε στους δοκίμους της Μονής Μαχαιρά, όπου, το 1857, χειροτονήθηκε Ιεροδιάκονος και, το 1862, Ιερομόναχος, ενώ αργότερα έλαβε το οφίκιο του Πρωτοσυγγέλλου. Ο Γεδεών συνήθιζε, μεταξύ των ετών 1857 έως 1905, να καταγράφει σε προσωπικό Κώδικα ενθυμήσεων, τα όσα αξιομνημόνευτα συνέβαιναν στη Μονή της μετανοίας του, ή διάφορα άλλα εκκλησιαστικά γεγονότα της εποχής. Διέσωσε με τον τρόπο αυτό πολύτιμες πληροφορίες για την ιστορία της Μονής και των μοναχών της, όπως και γενικότερες πληροφορίες για την Κύπρο, με αποτέλεσμα να συμπεριλαμβάνεται ανάμεσα στους σημαντικούς λαϊκούς χρονικογράφους του 19ου αιώνα. Ενδεικτικά αναφέρονται οι σχετικές καταγραφές του για τις προσπάθειες ανοικοδόμησης της Μονής Μαχαιρά, ύστερα από την πυρκαγιά του 1892, για την οποία έγινε λόγος προηγουμένως, καθώς και η περιγραφή της μεγάλης πλημμύρας, που συνέβη στη Λεμεσό, το 1894⁶⁶. Ας σημειωθεί ότι στην

63. Η Ιερά Σύνοδος, όπως αναφέρεται, εξέτασε την περίοδο αυτή καταγγελίες εναντίον του και του επέβαλε την ποινή της τριετούς αργίας, οπότε, σύμφωνα με το εκκλησιαστικό δίκαιο, εξέπεσε του ηγουμενικού αξιώματος. Βλ. «Εκλογή και ενθρόνιση νέου Ηγουμένου της Μονής Μαχαιρά», *Απόστολος Βαρνάβας* 48 (1987) 183.

64. Κωστή Κοκκινόφτα, «Η βυζαντινή μουσική στη Μονή Κύκκου», στον τόμο: Του ίδιου (επιμ.), *Η βυζαντινή μουσική και οι αναστάσιμοι ύμνοι*, Λευκωσία 2006, σ. 45.

65. Για τον Ηγούμενο Διονύσιο βλ. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 172-176· «† Ο πρώην Ηγούμενος της Μονής Μαχαιρά Διονύσιος», *Απόστολος Βαρνάβας* 61 (2000) 484· Μίκη Γεωργίου (επιμ.), *Τοπική μελέτη Φαρμακά - Καμπιού*, Λευκωσία 2001, σ. 79-81.

66. Βλ. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 161, 166, αντιστοίχως.

προσπάθεια ανοικοδόμησης της Μονής, όπως αναφέρθηκε, συνέδραμε και ο ίδιος με εράνους, που πραγματοποίησε στη Μικρά Ασία⁶⁷. Απεβίωσε το 1906⁶⁸.

Ο **Σκευοφύλακας Μητροφάνης** γεννήθηκε, το 1790, στον Λαζανιά⁶⁹ και σε νεαρή ηλικία εντάχθηκε στην Αδελφότητα της Μονής Μαχαιρά, όπου, ανάμεσα στα άλλα, ανέλαβε το διακόνημα της στάχωσης βιβλίων, συνεχίζοντας τη μακρά σχετική παράδοση των μοναχών της⁷⁰. Διετέλεσε επίσης για πολλά χρόνια μέλος του περίφημου αντιγραφικού εργαστηρίου ιερών ακολουθιών, που λειτουργούσε στη Μονή και στο οποίο, όπως έγινε λόγος προηγουμένως, υπηρέτησαν επίσης οι αυτάδελφοι ανεψιοί του, μετέπειτα Ηγούμενοι της Μονής Ιγνάτιος και Μητροφάνης, καθώς και ο Ιεροδιάκονος Αβέρκιος από την Καλαβασό. Έχουν εντοπιστεί μέχρι σήμερα εννέα ακολουθίες, τις οποίες αντέγραψε μεταξύ των ετών 1817 έως 1853. Πρόκειται για αυτές του Οσίου Ονουφρίου (1817), της Αγίας Ειρήνης (1820), του Οσίου Ιωάσαφ (1820), του Αγίου Αντίπα (1844) και της Συνάξεως του Αρχαγγέλου Γαβριήλ και των Αγίων Ηλιοφώτου, Επαφροδίτου, Αμμωνίου, Χουλελέου και Ευσθενίου (1845), που διαφυλάχθηκαν στη Μονή Μαχαιρά, καθώς και αυτές των Αγίων Κυπριανού και

67. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 166.

68. Για τον Πρωτοσύγκελλο Γεδεών βλ. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 150, 218· Π. Κιτρομηλίδη, *Κυπριακή Λογιοσύνη, 1571-1878. Προσωπογραφική Θεώρηση*, ό.π., σ. 112-113.

69. Σε μερικά κείμενα για το έργο του αναφέρεται, λανθασμένα, ότι γεννήθηκε στο Γούρρι. Από αναφορά του ίδιου, όμως, στις χειρόγραφες ακολουθίες που αντέγραψε, γνωρίζουμε ότι καταγόταν από τον Λαζανιά.

70. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 260-261.

Ιουστίνης για το Μένικο (1830), του Αγίου Τρύφωνος για τον Λυθροδόνα (1834), του Αγίου Αντίπα για τον Λαζανιά (1844) και της Αγίας Ειρήνης για τα Πέρα (1853)⁷¹.

Ο Μητροφάνης συγκαταλέγεται ανάμεσα στους ονομαστούς πρακτικούς γιατρούς της Κύπρου του 19ου αιώνα και είναι ευρύτερα γνωστός για το «Ιατροσοφικόν», που συνέγραψε, το 1849, και στο οποίο διασώζεται η λαϊκή ιατρική της εποχής⁷². Το «Ιατροσοφικόν» εξέδωσε, το 1924, ο εγγονός της αδελφής του, Ιερομόναχος Φιλάρετος Μαχαιριώτης, για τον οποίο θα γίνει λόγος στη συνέχεια⁷³. Διακρινόταν επίσης για την έφεσή του προς τα γράμματα, καθώς και για την αγάπη του για τον λαϊκό πολιτισμό, πολλά από τα στοιχεία του

71. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 216-218, 261· Θ. Σχίζα, *Κύπρια Μηναιά*, ό.π., τ. Β΄, σ. 24· τ. Ε΄, σ. 108, 122· τ. ΣΤ΄, σ. 105· τ. Ζ΄, σ. 58 (δύο καταγραφές)· τ. Θ΄, σ. 75. Μερικές από τις ακολουθίες αυτές έχουν δημοσιευτεί κατά καιρούς. Ενδεικτικά βλ. Γ. Παπαχαραλάμπους, «Ακολουθία του Αγίου Ενδόξου Ιερομάρτυρος Κυπριανού και Ιουστίνης της Παρθένου», ό.π., σ. 17-52 (όπου, όπως αναφέρθηκε, το δημοσιευόμενο κείμενο προέρχεται από συνδυασμό τριών χειρόγραφων ακολουθιών)· Ιωάννου Τσικνόπουλλου, «Ακολουθία του Οσίου και Θεοφόρου Πατρός ημών Ονουφρίου», *Κυπριακαί Σπουδαί* 36 (1972) 165-195.

72. Για τη σημασία του «Ιατροσοφικού» του Μητροφάνη βλ. Γεώργιου Καργώτη, «Δύο χειρόγραφα της εν Κύπρω Ιεράς Μονής της Παναγίας του Μαχαιρά», *Κυπριακαί Σπουδαί* 15 (1952) μζ΄-οη΄· Θεοχάρη Σταυρίδη, «Η Ιατρική στην Κύπρο κατά την Οθωμανική Περίοδο», στον τόμο: Μαρίνας Βρυωνίδου-Γιάγκου (επιμ.), *Η Ιατρική στην Κύπρο από την Αρχαιότητα μέχρι την Ανεξαρτησία*, Λευκωσία 2006, σ. 192-193· Andreas Demetriades, "Introduction", στον τόμο: Andreas Demetriades - Kyriacos Demetriades - Georgios Hadjikyriakou, *Iatrosophikon*, Nicosia 2015, σ. xx-xxxiii.

73. Σκευοφύλακα Μητροφάνη, *Ιατροσοφικόν. Συνταχθέν υπό του Σκευοφύλακος της εν Κύπρω Ιεράς Μονής Μαχαιρά Μητροφάνους (1790-1867)*. Εκδίδεται νυν το πρώτον εκ του πρωτοτύπου χειρογράφου υπό του Ιερομονάχου και διδασκάλου της Μονής Μαχαιρά κ. Φιλάρετου, Λευκωσία 1924. Το «Ιατροσοφικόν» διαφυλάχθηκε στη βιβλιοθήκη της Μονής. Βλ. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 218 (για τον αριθμό καταχώρησής του), σ. 263-264 (όπου αναδημοσιεύονται μερικές από τις πρακτικές συμβουλές του).

οποίου διέσωσε εμβόλιμα στο έργο του. Ακόμη, πρωτοστάτησε στην ίδρυση οργανωμένης Σχολής ελληνικών γραμμάτων στη Μονή Μαχαιρά, στέλλοντας στην Ελληνική Σχολή Λευκωσίας τον υποτακτικό του Ιερομόναχο Θεόδουλο από την Οδού, αφού τον δίδαξε τα «κοινά γράμματα», δηλαδή ανάγνωση και γραφή. Όταν δε ο τελευταίος ολοκλήρωσε τις σπουδές του, επέστρεψε, το 1858, στη Μονή και έθεσε σε λειτουργία Σχολή για τους δοκίμους, οπότε τερματίστηκε το σύστημα εκπαίδευσης του καθενός από αυτούς από τον γέροντά του⁷⁴. Ας σημειωθεί επίσης, ότι σημειώματα του Μητροφάνη με καταγραφές σημαντικών γεγονότων από την ιστορία της Μονής Μαχαιρά των ετών 1824 έως 1838 σώζονται στο περιθώριο του κειμένου της «Τυπικής Διάταξης» του Οσίου Νείλου⁷⁵. Είναι ακόμη ο γραφέας του λεγόμενου «Κόνδουκα» της Μονής, που χρονολογείται μεταξύ των ετών 1843 και 1867, που απεβίωσε⁷⁶.

Ο Αρχιμανδρίτης Χαρίτων Μαχαιριώτης (παπα-Χαρίτος) καταγόταν από ιερατική οικογένεια, αφού, τόσο ο πατέρας, όσο και ο παππούς του, ήταν ιερείς. Γεννήθηκε, το 1833, στο Γούρρι και σε ηλικία μόλις δέκα ετών εντάχθηκε στους δοκίμους της Μονής Μαχαιρά, όπου γύρω στο 1855 χειροτονήθηκε Ιεροδιάκονος και αργότερα Ιερομόναχος. Αρχικά υπηρέτησε στο Μετόχιο της Μονής στα Λύμπια, από όπου κατερχόταν στη Λευκωσία και βοηθούσε τον θείο του Πρωτοσύγκελλο Κυπριανό, επιστάτη και εφημέριο του Μετοχίου του Αγίου Ελευθερίου, τον οποίο στη συνέχεια και διαδέχθηκε. Ακολουθώντας, με τις οικονομίες του ανακαίνισε το Μετόχιο και δημιούργησε κατάλληλους χώρους φιλοξενίας, ενώ συνέβαλε και στην ανοικοδόμηση της Μονής Μαχαιρά από την καταστροφική πυρκαγιά του 1892 με την

74. Ι. Περιστιάνη, *Ιστορία των Ελληνικών Γραμμάτων από της Τουρκικής Κατακτίσεως μέχρι της Αγγλικής κατοχής*, ό.π., σ. 147-148.

75. Costas Constantinides - Robert Browning, *Dated Greek Manuscripts from Cyprus to the year 1570*, Nicosia 1993, σ. 114.

76. Βλ. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 144, 218 (για τον «Κόνδουκα»), σ. 266 (για τη συμβολή του στα ελληνικά γράμματα). Για τον Σκευοφύλακα Μητροφάνη βλ. Π. Κιτρομηλίδη, *Κυπριακή Λογιοσύνη, 1571-1878. Προσωπογραφική Θεώρηση*, ό.π., σ. 202-203.

πραγματοποίηση εράνων στη Ρωσία, την Αίγυπτο και τα Ιεροσόλυμα, όπου μετέβη αφού πρώτα χειροθετήθηκε Αρχιμανδρίτης⁷⁷.

Ο Χαρίτων υπήρξε από τους πλέον φημισμένους πρακτικούς γιατρούς των τελευταίων χρόνων της Τουρκοκρατίας και των πρώτων της Αγγλοκρατίας. Με τη χρήση βοτάνων και διαφόρων παρασκευασμάτων βοηθούσε τους πάσχοντες, για να αντιμετωπίσουν τις πολλές ασθένειες, που μάστιζαν την Κύπρο της εποχής. Οι πρακτικές μέθοδοι, που χρησιμοποιούσε και οι οποίες στηρίζονταν στη λαϊκή ιατρική παράδοση του νησιού, έχαιραν ευρύτατης αναγνώρισης ακόμη και από τους επαγγελματίες γιατρούς. Για παράδειγμα, με τον γιατρό Θρασύβουλο Ρώπα συνεργαζόταν για τη θεραπεία του «σφαλαγγιού», ενώ με τον αρχίατρο Χάιντεσταμ, του οποίου θεράπευσε τα παιδιά από εξανθήματα, για τη θεραπεία του εκζέματος. Από τον τελευταίο μάλιστα είχε άδεια, για να εξασκεί την πρακτική ιατρική για τα λεγόμενα «εξωτερικά νοσήματα». Απέκτησε μάλιστα τόση φήμη, ώστε τον επισκέπτονταν συνεχώς ασθενείς, τους οποίους φιλοξενούσε στο Μετόχιο, με αποτέλεσμα αυτό να μετατραπεί σε πανδοχείο και νοσοκομείο⁷⁸. Απεβίωσε το 1908⁷⁹.

Ο **Αρχιμανδρίτης Φιλάρετος Μαχαιριώτης** γεννήθηκε στον Λαζανιά⁸⁰ και, όπως αναφέρθηκε, ήταν εγγονός αδελφής του Σκευοφύλακα Μητροφάνη. Σε νεαρή ηλικία προσήλθε στη Μονή Μαχαιρά, από την οποία εστάλη για σπουδές στο Παγκύπριο Γυμνάσιο, τις οποίες ολοκλήρωσε το 1900⁸¹. Ακολούθως επέστρεψε στη Μονή και εργάστηκε για την αναβάθμιση της Σχολής, που λειτουργούσε για τους δοκίμους και στην οποία δίδαξε για

77. Για τον Χαρίτωνα βλ. Εψηφισμένου Γρηγορίου, «Ο παπα-Χαρίτος», *ό.π.*, σ. 59· Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, *ό.π.*, σ. 162, 264· Αρ. Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων, 1800-1920*, τ. Β', *ό.π.*, σ. 619.

78. Για τη συμβολή του Χαρίτωνα στον τομέα της πρακτικής ιατρικής βλ. Εψηφισμένου Γρηγορίου, «Ο παπα-Χαρίτος», *ό.π.*, σ. 32-35, 57-60· Γ. Καργώτη, «Δύο χειρόγραφα της εν Κύπρω Ιεράς Μονής της Παναγίας του Μαχαιρά», *ό.π.*, σ. να'-νβ'.

79. «† Χαρίτων», *Κύπριος*, 22.3.1908· «† Αρχιμανδρίτης Χαρίτων», *Φωνή της Κύπρου*, 22/4.4.1908.

80. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, *ό.π.*, σ. 154.

81. Παγκυπρίου Γυμνασίου (έκδ.), *Αναμνηστικόν Λεύκωμα επί τη πεντηκονταετηρίδι του Παγκυπρίου Γυμνασίου, 1893-1943*, *ό.π.*, σ. 109

μεγάλο χρονικό διάστημα. Την περίοδο αυτή φοιτούσαν στη Σχολή δέκα περίπου μαθητές, που διδάσκονταν ελληνικά, μαθηματικά, γεωγραφία, φυσική, ιστορία, θρησκευτικά, μουσική και καλλιγραφία. Στο μεταξύ, το 1900, χειροτονήθηκε Ιεροδιάκονος και, το 1904, Ιερομόναχος, ενώ αργότερα χειροθετήθηκε Αρχιμανδρίτης⁸². Όπως αναφέρθηκε, το 1924, ο Φιλάρετος εξέδωσε το «Ιατροσοφικόν», που συνέγραψε ο θείος του Σκευοφύλακας Μητροφάνης. Στην υπηρεσία της Μονής Μαχαιρά παρέμεινε μέχρι το 1927, οπότε, για διάφορους ενδομοναστηριακούς λόγους, απεχώρησε και μετέβη στην Αφρική, όπου εντάχθηκε στο Πατριαρχείο Αλεξανδρείας⁸³. Απεβίωσε, το 1930, στην πόλη Ελ Οπέιτ του Σουδάν, όπου υπηρετούσε ως ιερέας και διδάσκαλος της εκεί ελληνικής κοινότητας⁸⁴.

Ο **Ηγούμενος Στέφανος Κέλλουρας** γεννήθηκε γύρω στο 1880 στο Καμπί του Φαρμακά και σε νεαρή ηλικία εισήλθε στη Μονή Αγίου Παντελεήμονα Μύρτου. Στη συνέχεια εστάλη για σπουδές στο Παγκύπριο Γυμνάσιο, τις οποίες ολοκλήρωσε το 1896⁸⁵. Δύο χρόνια αργότερα, με την οικονομική βοήθεια του Μητροπολίτη Κυρηνείας (1895-1916) και μετέπειτα Αρχιεπισκόπου Κύπρου (1916-1933) Κυρίλλου Γ', μετέβη στην Ελλάδα και

82. Για τη χειροτονία του Φιλάρετου σε Ιεροδιάκονο και Ιερομόναχο βλ. «Χειροτονία», *Κύπριος*, 30.6.1900· Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 266, αντιστοιχώς.

83. «Χρονικά», *Πάνταινος* 20 (1927) 372. Αντίγραφο του απολυτηρίου, ημερομηνίας 31 Μαΐου 1927, που έλαβε από την Κυπριακή Εκκλησία, διασώθηκε στο Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, *Αρχείον Αρχιεπισκόπου Κυρίλλου Γ' 1916-1933, Βιβλίον Α', Παγκύπριον Ιεροδιδασκαλείον*, αρ. 250.

84. «† Φιλάρετος Μαχαιριώτης», *Φωνή της Κύπρου*, 8.3.1930· «Χρονικά», *Πάνταινος* 23 (1930) 163· «Χρονικά», *Απόστολος Βαρνάβας* 2 (1930) 159· Κ. Μυριανθόπουλου, *Χατζηγεωργάκης Κορνέσιος, ο Διερμηνεύς της Κύπρου, 1779-1809, ήτοι συμβολαί εις την ιστορίαν της Κύπρου επί Τουρκοκρατίας (1570-1878)*, ό.π., σ. 192.

85. Βλ. «Βιογραφικά σημειώσεις», *Επετηρίς του Συλλόγου των Τελειοφοίτων του Παγκυπρίου Γυμνασίου και Διδασκαλείου* 2 (1920) 161· Παγκυπρίου Γυμνασίου (έκδ.), *Αναμνηστικόν Λεύκωμα επί τη πεντηκονταετηρίδι του Παγκυπρίου Γυμνασίου, 1893-1943*, ό.π., σ. 108, όπου αναφέρεται με το λαϊκό του όνομα, Στυλιανός Κυπριανού.

γράφτηκε στη Θεολογική Σχολή Αθηνών, από την οποία αποφοίτησε το 1902⁸⁶. Ακολούθως επέστρεψε στην Κύπρο και υπηρέτησε ως Ιεροκήρυκας της Μητρόπολης Κυρηνείας μέχρι το 1906, οπότε εστάλη από την Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Κύπρου στο Όμοδος, για να αναλάβει τη διαχείριση της Μονής του Τιμίου Σταυρού. Ίδρυσε τότε Ελληνική Σχολή για την κοινότητα, η οποία, όμως, ανέστειλε τη λειτουργία της μετά από πάροδο διετίας, οπότε απεχώρησε, πιθανόν λόγω διαφωνιών του με τους κατοίκους. Ωστόσο, το 1916, επέστρεψε στο Όμοδος και επαναλειτούργησε για μικρό χρονικό διάστημα τη Σχολή⁸⁷, αλλά απεχώρησε και πάλι, αφού, τον Ιανουάριο του επόμενου έτους, εξελέγη στην ηγουμενία της Μονής της μετανοίας του.

Ας σημειωθεί ότι μέχρι τότε η Μονή του Αγίου Παντελεήμονα είχε προϊστάμενο και όχι Ηγούμενο, και αυτό διότι στα μοναστηριακά της κτήρια έδρευε, από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας, ο εκάστοτε Μητροπολίτης Κυρηνείας. Με τη μετακίνηση, όμως, το 1917, της έδρας της Μητρόπολης από τη Μύρτου στην Κερύνεια αποφασίστηκε η εκλογή Ηγουμένου, αξίωμα στο οποίο ο Κέλλουρας υπηρέτησε μέχρι το 1924. Τότε, λόγω ποικίλων ενδομοναστηριακών ατασθαλιών, ο Μητροπολίτης Κυρηνείας (1917-1947) και μετέπειτα Αρχιεπίσκοπος Κύπρου (1947-1950) Μακάριος Β΄ τον έπαυσε και τον έθεσε σε αργία, ενώ

86. «Αφίξεις», *Σάλπιγξ*, 12.10.1902. Για τις σπουδές του βλ. Κ. Κοκκινόφτα, «Ο κυπριακός κλήρος και η Θεολογική Σχολή Αθηνών (μέσα 19ου αιώνα-1931)», *ό.π.*, σ. 282, 294.

87. Για τις δύο περιόδους, που υπηρέτησε στη Μονή του Τιμίου Σταυρού Ομόδους βλ. Χριστόδουλου Βασιλειάδη (έκδ.), *Όμοδος. Τόπος - Άνθρωποι - Ιστορία*, Λευκωσία 2015, σ. 148-150, όπου γίνεται αναφορά σε σχετικά δημοσιεύματα του τύπου της εποχής (βλ. «Ελληνική Σχολή Ομόδους», *Φωνή της Κύπρου*, 22.9.1906· «Η Ελληνική Σχολή Ομόδους. Τιμή εις το Όμοδος», *Φωνή της Κύπρου*, 24/9.3.1907· «Αι εξετάσεις της Ελληνικής Σχολής Ομόδους», *Αλήθεια*, 6.7.1907· «Ελληνική Σχολή Ομόδους», *Πατρίς*, 29/12.10.1907· Α.Κ.Μ., «Διάψευσις», *Πατρίς*, 9/22.10.1908· «Ανταποκρίσεις. Εξ Ομόδους», *Πατρίς*, 22/7.3.1917).

πήρε και σειρά άλλων μέτρων για τη διοίκηση της Μονής⁸⁸. Στα χρόνια που ακολούθησαν ο Κέλλουρας εξακολούθησε να υπηρετεί σε διάφορα άλλα διακονήματα στη Μονή του Αγίου Παντελεήμονα, μέχρι τον θάνατό του, που συνέβη τον Σεπτέμβριο του 1955⁸⁹.

Ο **Ιεροδιάκονος Κλήμης Φαρίδης** γεννήθηκε, το 1874, στη Λακατάμεια και επίσης εισήλθε σε νεαρή ηλικία στη Μονή του Αγίου Παντελεήμονα Μύρτου. Ακολούθως εστάλη για σπουδές στο Παγκύπριο Γυμνάσιο και στο Διδασκαλείο του, τις οποίες ολοκλήρωσε το 1905⁹⁰, οπότε επέστρεψε στη Μονή της μετανοίας του και υπηρέτησε σε διάφορα διακονήματα, όπως ως γραμματέας και μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου. Στο μεταξύ χειροτονήθηκε Ιεροδιάκονος, χωρίς, όμως, να ανέλθει σε άλλο βαθμό ιερωσύνης, εξαιτίας της απόφασης του Μητροπολίτη Κυρηνείας Μακαρίου, τόσο να παύσει τον Ηγούμενο Στέφανο Κέλλουρα, το 1924, όσο και να τερματίσει την ιερατική ανέλιξη των υπόλοιπων μοναχών. Αποφάσισε ακόμη να μην επιτρέπει την εγγραφή νέων μελών στην Αδελφότητα⁹¹, με αποτέλεσμα η Μονή του Αγίου Παντελεήμονα, που στις αρχές του 20ού αιώνα είχε δώδεκα μοναχούς, να παραμείνει λίγα χρόνια πριν από την τουρκική εισβολή του 1974, με ένα μόνο Ιερομόναχο, τον π. Σωφρόνιο Μιχαηλίδη, και αυτόν μεγάλης ηλικίας⁹².

88. Για την περίοδο της ηγουμενίας του βλ. «Μικραί ειδήσεις», *Πατρίς*, 21/3.1.1917 (εκλογή) και «Εκκλησιαστικά Δίκαια», *Κυπριακός Φύλαξ*, 14.5.1924 (παύση). Για τα όσα συνέτειναν στην παύση του βλ. Χριστόδουλου Παχουλίδη, *Μητροπολίτης Κυρηνείας Μακάριος Μυριανθέας (1917-1947), μετέπειτα Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Μακάριος Β' (1947-1950)*, Λευκωσία 2015, σ. 112-115.

89. «Πένθη», *Έθνος*, 17.9.1955. Ας σημειωθεί ότι ο Πολύβιος Πολυβίου, *Μύρτου ...γη που αγαπώ*, Λευκωσία 2014, σ. 82, τον θυμάται γέροντα το 1953, ο δε Ειδικός Συνεργάτης, «Η Μονή του Αγίου Παντελεήμονα», *Ο Φακός* 28 (1955) 21, αναφέρει ότι, το 1955, ήταν υπέργηρος.

90. «Βιογραφικά σημειώσεις», *ό.π.*, σ. 167. Παγκυπρίου Γυμνασίου (έκδ.), *Αναμνηστικόν Λεύκωμα επί τη πεντηκονταετηρίδι του Παγκυπρίου Γυμνασίου, 1893-1943*, *ό.π.*, σ. 130.

91. Χρ. Παχουλίδη, *Μητροπολίτης Κυρηνείας Μακάριος Μυριανθέας (1917-1947), μετέπειτα Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Μακάριος Β' (1947-1950)*, *ό.π.*, σ. 112-115.

92. Αθανάσιου Παπαδόπουλου, *Το μοναστήρι του Αγίου Παντελήμονα στη Μύρτου*, Μύρτου 1973, σ. 37-38 (δακτυλόγραφη έκδοση).

Ο Φαρίδης υπήρξε συστηματικός αρθρογράφος στον κυπριακό τύπο των πρώτων δεκαετιών του 20ού αιώνα, και με τα δημοσιεύματά του, που συνήθιζε να υπογράφει, είτε με το όνομά του, είτε με τα αρχικά Κ. και Κλ. Φ., ή με το ψευδώνυμο «Κηφάς», διέσωσε την ιστορία και τα ήθη και έθιμα των κατοίκων της Μύρτου και των γύρω χωριών. Ακόμη στα δημοσιεύματα αυτά περιλάμβανε πολλές πληροφορίες για διάφορα εκκλησιαστικά, κοινωνικά, γεωργικά και άλλα θέματα, πολλά από τα οποία αξιοποιήθηκαν κατά καιρούς από συγγραφείς, που ασχολούνται με την τοπική ιστορία⁹³, ή που έχουν επίκεντρο των μελετών τους τη ζωή στην Κύπρο των χρόνων της Αγγλοκρατίας⁹⁴. Απεβίωσε το 1959⁹⁵.

Ο **Αρχιμανδρίτης Φιλόθεος Χριστοφίδης** γεννήθηκε, το 1832, στα Πέρα και σε νεαρή ηλικία εισήλθε ως δόκιμος στη Μονή Μαχαιρά. Στη συνέχεια, το 1855, χειροτονήθηκε Ιεροδιάκονος και κλήθηκε από τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο Α΄ (1854-1865) στην υπηρεσία της Αρχιεπισκοπής, όπου και παρέμεινε μέχρι τον θάνατό του. Στο μεταξύ προήχθη σε Αρχιδιάκονο από τον διάδοχο του Μακαρίου, Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο (1865-1900), τον οποίο συνόδευσε στις δύο αποστολές, που πραγματοποίησε, το 1870 και το 1872, στην

93. Για παράδειγμα βλ. Π. Πολυβίου, *Μύρτου ...γη που αγαπώ*, ό.π., σ. 85-88, 99-101, 103-104, 121-122, 138, 140-143, 200, 209-212, 270-287, όπου αναδημοσιεύονται ανταποκρίσεις του για τη ζωή στη Μύρτου και τη Μονή του Αγίου Παντελεήμονα.

94. Για παράδειγμα, στον τόμο του Κωστή Κοκκινόφτα, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον κυπριακό τύπο (1900-1911)*, Λευκωσία 2002, σ. 429, 480, 546, 567-569, 573-577, 614-615, αναδημοσιεύονται έξι σχετικά άρθρα του, που σχετίζονται, είτε άμεσα, είτε έμμεσα, με τη Μονή Κύκκου: «Εις την Αγίαν Πόλιν. Εκδρομή εις την Θεολογικήν Σχολήν του Σταυρού», *Ένωσις*, 30/13.7.1907· «Εκ Μύρτου. Διαβατικοί πανηγυρισταί Κύκκου», *Φωνή της Κύπρου*, 22/5.10.1907· «Εξ Αυλώνας. Εντυπώσεις μικράς περιοδείας», *Φωνή της Κύπρου*, 26/9.10.1909· «Τα κατά την Ιεράν Σύνοδον», *Ένωσις*, 14/27.4.1910· «Απαρχαί Ιεράς Συνόδου», *Ένωσις*, 12/25.5.1910, 2/15.6.1910· «Μύρτου. Πανηγυρικά και εξοχικά. Παράκλησις υπέρ του Ηγουμένου Κύκκου», *Φωνή της Κύπρου*, 30/12.8.1911.

95. «Ιερά Μονή Αγίου Παντελεήμονα», *Απόστολος Βαρνάβας* 20 (1959) 134. Για τον Κλήμη Φαρίδη βλ. Π. Πολυβίου, *Μύρτου ...γη που αγαπώ*, ό.π., σ. 265-269.

Κωνσταντινούπολη, για να επιτύχει τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των κατοίκων και για να συμμετάσχει σε Σύνοδο των Ελληνορθόδοξων Εκκλησιών, αντιστοίχως⁹⁶.

Ο Φιλόθεος χειροτονήθηκε Ιερομόναχος, το 1878, οπότε του ανατέθηκε το διακόνημα του Εξάρχου και, το 1886, χειροθετήθηκε Αρχιμανδρίτης και αποτέλεσε τον άμεσο βοηθό του Κύπριου Αρχιεπισκόπου. Με την ιδιότητα αυτή ανέλαβε σχεδόν αποκλειστικά τη διαχείριση της Αρχιεπισκοπής την περίοδο του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος (1900-1910), λόγω της χηρείας του θρόνου, ύστερα από τον θάνατο του Σωφρονίου⁹⁷. Καθόλο αυτό το διάστημα επέδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την προώθηση των ελληνικών γραμμάτων και, το 1895, αγόρασε παραπλήσιο χώρο στο Παγκύπριο Γυμνάσιο, που δώρισε στο σχολείο και χρησιμοποιήθηκε αργότερα ως Γυμναστήριο⁹⁸. Στο Παγκύπριο Γυμνάσιο κληροδότησε επίσης ποσό 1.000 λιρών, για να χρησιμοποιούνται οι τόκοι του για την παραχώρηση υποτροφίας σε απόφοιτό του για θεολογικές σπουδές, γεγονός που συνέτεινε, ώστε να ανακηρυχθεί μέγας ευεργέτης⁹⁹. Ακόμη προικοδότησε το Παρθεναγωγείο της γενέτειράς του

96. Για τη συμμετοχή του Φιλοθέου στις δύο αυτές επισκέψεις του Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου στην Κωνσταντινούπολη βλ. Θεοχάρη Σταυρίδη, *Οικουμενικό Πατριαρχείο και Κύπρος. Τα πατριαρχικά έγγραφα των ετών 1600-1878*, Λευκωσία 2001, σ. 76-78.

97. Για τον ρόλο του Φιλοθέου στο Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα βλ. Νικόλαου Καταλάνου, *Κυπριακόν Λεύκωμα «Ο Ζήνων»*, τ. Α', Λευκωσία 1914, σ. 206· Νίκου Χριστοδούλου, *Το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα της Κύπρου κατά τα έτη 1900-1910*, Λευκωσία 1999, σ. 36-42, 47, 69-70, 92-98· Κ. Κοκκινόφτα, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον κυπριακό τύπο (1900-1911)*, ό.π., σ. 39-68· Γιώργου Καμηλάρη, *Ο Αρχιμανδρίτης της Αρχιεπισκοπής Φιλόθεος*, Λευκωσία 2013, σ. 28-64.

98. Παγκυπρίου Γυμνασίου (έκδ.), *Αναμνηστικόν Λεύκωμα επί τη πεντηκονταετηρίδι του Παγκυπρίου Γυμνασίου, 1893-1943*, ό.π., σ. 103.

99. Γεώργιου Χατζηκωστή (επιμ.), *Κληροδοτήματα, Δωρεές και Βραβεία στο Παγκύπριο Γυμνάσιο*, Λευκωσία 1993, σ. 68-69.

με σημαντική ακίνητη περιουσία, τα εισοδήματα της οποίας χρησιμοποιήθηκαν για την περαιτέρω ανάπτυξη του¹⁰⁰. Απεβίωσε το 1918¹⁰¹.

Ο **Αρχιμανδρίτης Μακάριος Μαχαιριώτης** γεννήθηκε, το 1885, στην Αγία Βαρβάρα Λευκωσίας και σε νεαρή ηλικία εισήλθε στη Μονή Μαχαιρά, από την οποία εστάλη, το 1907, για σπουδές στη Θεολογική Σχολή του Σταυρού Ιεροσολύμων¹⁰². Η Σχολή αυτή, όμως, το 1909 ανέστειλε για διάφορους λόγους τη λειτουργία της, οπότε ο Μακάριος επέστρεψε στην Κύπρο και φοίτησε στο Παγκύπριο Γυμνάσιο, όπου ολοκλήρωσε τις σπουδές του το 1911¹⁰³. Δύο χρόνια αργότερα ανεχώρησε με υποτροφία της Μονής Μαχαιρά για την Ελλάδα, όπου γράφτηκε στη Θεολογική Σχολή Αθηνών, από την οποία αποφοίτησε το 1919¹⁰⁴. Στο μεταξύ, το 1918, χειροτονήθηκε Ιεροδιάκονος και στη συνέχεια, το 1921, Ιερομόναχος, οπότε προχειρίστηκε Αρχιμανδρίτης.

Με την επιστροφή του στην Κύπρο ο Μακάριος εντάχθηκε στους κληρικούς της Μητρόπολης Κιτίου και υπηρέτησε ως καθηγητής στο Ιεροδιδασκαλείο της Λάρνακας (1919-1932). Ασχολήθηκε επίσης με τη συγγραφή εκκλησιαστικών μελετών, που δημοσίευσε σε διάφορα έντυπα, όπως στο περιοδικό της Εκκλησίας της Κύπρου «Απόστολος

100. Γιώργου Καμηλάρη, *Τα Πέρα και ο κόσμος τους*, Λευκωσία 2010, σ. 108· Του ιδίου, *Ο Αρχιμανδρίτης της Αρχιεπισκοπής Φιλόθεος*, ό.π., σ. 117-119.

101. Βλ. «† Φιλόθεος», *Κυπριακός Φύλαξ*, 28.8.1918· «Αρχιμανδρίτης της Αρχιεπισκοπής Φιλόθεος», *Φωνή της Κύπρου*, 25/7.9.1918· «† Φιλόθεος», *Νέον Έθνος*, 31/13.9.1918. Για τον Φιλόθεο Χριστοφίδη βλ. Αρ. Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων, 1800-1920*, τ. Β', ό.π., σ. 939-940· Γ. Καμηλάρη, *Τα Πέρα και ο κόσμος τους*, ό.π., σ. 95-116· Του ιδίου, *Ο Αρχιμανδρίτης της Αρχιεπισκοπής Φιλόθεος*, ό.π., σ. 11-142.

102. Κωστή Κοκκινόφτα, «Η Θεολογική Σχολή του Σταυρού Ιεροσολύμων και η Κύπρος», *Κυπριακαί Σπουδαί* 71 (2009) 132.

103. Παγκυπρίου Γυμνασίου (έκδ.), *Αναμνηστικόν Λεύκωμα επί τη πεντηκονταετηρίδι του Παγκυπρίου Γυμνασίου, 1893-1943*, ό.π., σ. 111.

104. Για την αναχώρησή του για την Αθήνα και την επιστροφή του στην Κύπρο βλ. «Μικρά Χρονικά», *Ένωσις*, 27/10.10.1913 (αναχώρηση)· «Διάφοροι ειδήσεις», *Πατρίς*, 28/10.9.1919 (επιστροφή). Για τις σπουδές του βλ. Κ. Κοκκινόφτα, «Ο κυπριακός κλήρος και η Θεολογική Σχολή Αθηνών (μέσα 19ου αιώνα-1931)», ό.π., σ. 283.

Βαρνάβας»¹⁰⁵. Στη Λάρνακα εξέδωσε επίσης, μεταξύ Δεκεμβρίου 1933 και Ιανουαρίου 1934, τέσσερα τεύχη του φυλλαδίου «Θρησκευτικά Αναγνώσματα»¹⁰⁶. Ακόμη κυκλοφόρησε τις αυτοτελείς εκδόσεις «Εθνικαί σελίδες» (Λάρνακα 1930), «Περίληψεις της δογματικής του καθηγητού της Θεολογίας κ. Χρήστου Ανδρούτσου (Λάρνακα 1930) και «Εικονογραφήματα» (Λευκωσία 1940)¹⁰⁷.

Κατά την περίοδο αυτή ο Μακάριος ανέπτυξε αξιόλογη πνευματική και εκκλησιαστική δράση, και αναμείχθηκε σε διάφορα σωματεία και οργανώσεις, όπως ως πρόεδρος της «Εθνικής Νεολαίας Λάρνακας», της Ορθόδοξης Χριστιανικής Αδελφότητας «Ο Απόστολος Παύλος», των «Εκκλησιαστικών Φιλανθρωπικών Οργανώσεων Λάρνακας και Λεμεσού» και των «Επιτροπειών Κατηχητικών Σχολείων Λάρνακας και Λεμεσού». Ακόμη, ύστερα από την εξέγερση του Οκτωβρίου του 1931, ανέλαβε την ευθύνη της αναπλήρωσης του εξόριστου Μητροπολίτη Κιτίου (1918-1937) Νικόδημου Μυλωνά, αρχικά ως

105. «Λόγος εκφωνηθείς κατά την εορτήν των γραμμάτων εν τω Παρθεναγωγείω Λάρνακος», 2 (1919-1920) 225-229, 247-250, 267-270, 282-285· «Πληρεξούσιον Έγγραφον», 2 (1919-1920) 314-316· «Άριστος οϊωνός», 3 (1920-1921) 9-12· «Η μέλλουσα να συγκληθεί Οικουμενική των Ορθοδόξων Εκκλησιών Σύνοδος και αι εκκλησιαστικά μεταρρυθμίσεις», 3 (1920-1921) 51-58, 89-95, 108-111, 125-127, 138-142, 156-159, 169-172, 188-189, 197-201, 267-269, 281-283, 315-317, 329-331 (κυκλοφόρησε και σε ανάτυπο στη Λάρνακα, το 1923, με την προσθήκη στο τέλος του τίτλου της φράσης «Το Πανορθόδοξον Συνέδριον» και με την ενσωμάτωση, στις σελίδες 69 έως 139, κειμένων από το περιοδικό του Οικουμενικού Πατριαρχείου «Εκκλησιαστική Αλήθεια» για το «Πανορθόδοξο Συνέδριο», που συγκλήθηκε τότε, καθώς και των πρακτικών του και άλλων σχετικών εγγράφων)· «Ευαγγελική Ομιλία. Κυριακή ΣΤ΄ Ματθαίου (9, 1-8)», 1 (1929) 491-493· «Έργα και Ημέραι της Τρίτης εν Εφέσω Οικουμενικής Συνόδου», 3 (1931) 423-436.

106. π. Κωνσταντίνου Κούκου, «Ο Χριστιανικός Ορθόδοξος περιοδικός τύπος εις την Κύπρον από της εισαγωγής της Τυπογραφίας μέχρι σήμερα», *Κυπριακός Λόγος* 59-60 (1978) 291, 294-295· Ιερομ. Σ. Μιχαηλίδη, *Ιστορία της Κατά Κίτιον Εκκλησίας*, ό.π., σ. 419.

107. Για τα βιβλία αυτά βλ. Νεοκλή Κυριαζή, *Κυπριακή Βιβλιογραφία*, Λάρνακα 1935, σ. 235, όπου, όμως, καταγράφονται και ανάτυπα μελετών του, που δημοσιεύτηκαν σε διάφορα έντυπα και τα οποία ενσωμάτωσε αργότερα στο βιβλίο «Εικονογραφήματα».

εκπρόσωπός του και ύστερα από τον θάνατό του ως Τοποτηρητεύων του μητροπολιτικού θρόνου¹⁰⁸. Απεβίωσε το 1941¹⁰⁹.

Ο Αρχιμανδρίτης Φιλόθεος Ιερείδης γεννήθηκε, το 1895, στους Καπέδες και από νεαρής ηλικίας υπήρξε δόκιμος της Μονής Μαχαιρά, από την οποία εστάλη για σπουδές στο Παγκύπριο Γυμνάσιο. Αποφοίτησε το 1918¹¹⁰ και αμέσως μετά ανεχώρησε για την Ελλάδα, όπου σπούδασε με υποτροφία της Αρχιεπισκοπής στη Θεολογική Σχολή Αθηνών (1918-1922)¹¹¹. Στη συνέχεια μετέβη στη Μεγάλη Βρετανία για ευρύτερες σπουδές στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, τις οποίες ολοκλήρωσε το 1926¹¹². Στο μεταξύ, το 1916 χειροτονήθηκε Διάκονος και αρκετά χρόνια αργότερα, το 1926, όταν ολοκλήρωσε τις σπουδές του, Πρεσβύτερος, οπότε χειροθετήθηκε Αρχιμανδρίτης¹¹³.

Ο Φιλόθεος υπηρέτησε στην Αρχιεπισκοπή ως Ιεροκήρυκας, πρόεδρος του Εκκλησιαστικού Δικαστηρίου, γραμματέας της Ιεράς Συνόδου και αντιπρόσωπος του

108. Ιερομ. Σ. Μιχαηλίδη, *Ιστορία της Κατά Κίτιον Εκκλησίας*, ό.π., σ. 396, 415· Κ. Κοκκινόφτα, *Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Λεόντιος*, ό.π., σ. 119-120.

109. Βλ. «Μακάριος Μαχαιριώτης», *Πάφος*, 2.10.1941· «Μακάριος Μαχαιριώτης», *Ελευθερία*, 27.9.1941· «Αρχιμανδρίτης Κιτίου Μακάριος», *Φωνή της Κύπρου*, 4.10.1941. Για τον Μακάριο Μαχαιριώτη βλ. P. M. Stefanides, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κύπρου. Cyprus Who's Who*, Λευκωσία 1940, σ. 80· Ιερομ. Σ. Μιχαηλίδη, *Ιστορία της Κατά Κίτιον Εκκλησίας*, ό.π., σ. 600-601· Αρ. Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων, 1800-1920*, τ. Α', ό.π., σ. 468.

110. Παγκυπρίου Γυμνασίου (έκδ.), *Αναμνηστικόν Λεύκωμα επί τη πεντηκονταετηρίδι του Παγκυπρίου Γυμνασίου, 1893-1943*, ό.π., σ. 113.

111. «Νέος θεολόγος», *Ημερήσιος Κήρυξ*, 13/26.12.1922· «Κοσμική Ηχώ», *Κυπριακός Φύλαξ*, 14.12.1922. Για τις σπουδές του στην Αθήνα βλ. Κ. Κοκκινόφτα, «Ο κυπριακός κλήρος και η Θεολογική Σχολή Αθηνών (μέσα 19ου αιώνα-1931)», ό.π., σ. 284.

112. «Κύπριος θεολόγος», *Ελευθερία*, 29.5.1926.

113. Για τις χρονολογίες της χειροτονίας του σε Ιεροδιάκονο και Ιερομόναχο βλ. «† Αρχιμανδρίτης Φιλόθεος Κ. Ιερείδης», *Χριστιανική Αναγέννησις* 1 (1945) 183.

Αρχιεπισκόπου σε διάφορα εκκλησιαστικά συμβούλια¹¹⁴. Συνεργάστηκε στενά με τον Αρχιεπίσκοπο Κύριλλο Γ', τον οποίο συνόδευσε, το 1918, στο Λονδίνο, όπου μετέβη επικεφαλής ομάδας Κυπρίων, για να διεκδικήσει τα εθνικά δίκαια των κατοίκων¹¹⁵. Την περίοδο αυτή ανέπτυξε, επίσης, σημαντική συγγραφική δράση και δημοσίευσε μελέτες σε διάφορα έντυπα, όπως στην εφημερίδα της Λεμεσού «Αλήθεια»¹¹⁶ και στο περιοδικό της

114. Για παράδειγμα, για τη συμμετοχή του στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, ως αντιπροσώπου του Αρχιεπισκόπου, βλ. «Το Εκπαιδευτικόν Συμβούλιον και το περί παιδείας νομοσχέδιον», *Απόστολος Βαρνάβας* 5 (1933) 146-150.

115. «Πανηγυρική προπομπή της Πρεσβείας», *Απόστολος Βαρνάβας* 1 (1918-1919) 153.

116. «Αρχαί τινες ερμηνείας της Αποκαλύψεως», *Αλήθεια*, 11.11.1937.

Εκκλησίας της Κύπρου «Απόστολος Βαρνάβας»¹¹⁷, στο οποίο διετέλεσε για μικρό χρονικό διάστημα (Ιανουάριος - Αύγουστος 1929) υπεύθυνος έκδοσης¹¹⁸. Εξέδωσε επίσης τα βιβλία: «Υπόμνημα εις την Τρίτην Επιστολήν Ιωάννου (Ερμηνευτικά πρωτόλεια)» (Πειραιάς 1927), «Ηθική άνευ θρησκείας. Εκ του αγγλικού, απολογητική μελέτη» (Λευκωσία 1927), «Η περί ελεημοσύνης αντίληψις και πράξις εν τη Παλαιά και Καινή Διαθήκη (διάλεξις)» (Λευκωσία

117. «Διά την αποκατάστασιν της Αγίας Σοφίας», 2 (1919-1920) 206· «Αι γυναίκες εν τη λατρεία της Εκκλησίας», 2 (1919-1920) 276-278· «Ο Ιησούς Χριστός ως ιστορικόν πρόσωπον (Μελέτη απολογητική υπό Γρ. Παπαμιχαήλ)», 4 (1921-1922) 180-187, 196-198· «Η αποστολή του άμβωνος (κατά μετάφρασιν)», 5 (1922-1923) 347-350, 6 (1923-1924) 21-23· «Το ολοκαύτωμα της Σμύρνης (κατά μετάφρασιν)», 5 (1922-1923) 311-315, 327-330· «Ο Φωσφόρος της επιφανείας», 6 (1923-1924) 183-186· «Κυριακή της Απόκρεω», 1 (1929) 155-158· «Λόγος επιμνημόσυνος εις τον αείμνηστον Οικουμενικόν Πατριάρχην Βασίλειον Γ΄», 1 (1929) 651-654, 665-668· «Χριστός θεραπευτής», 1 (1929) 681-684· «Το μέλλον εξαρτώμενον εκ του παρόντος», 1 (1929) 697-700· «Επιμελήθητι αυτού», 1 (1929) 713-716· «Ο άφρων πλούσιος», 1 (1929) 731-734· «Πλούτη και Χριστιανισμός», 1 (1929) 750-753· «Λόγος επιμνημόσυνος εις τον αείμνηστον Μητροπολίτην Σμύρνης Χρυσόστομον», 1 (1929) 763-765· «Πνευματική τύφλωσις», 1 (1929) 766-768· «Κυριακή αργία», 1 (1929) 779-782· «Ψυχαγωγία», 1 (1929) 795-799· «Το πλήρωμα της σωτηρίας», 1 (1929) 809-813· «Η εξομολόγησις απαραίτητος προ της μεταλήψεως», 1 (1929) 813-816· «Αμαρτία και θλίψις», 1 (1929) 825-828· «Το παράδειγμα Ιωάννου», 2 (1930) 5-8· «Το πρώτον κήρυγμα του Κυρίου», 2 (1930) 25-27· «Ευχαριστία», 2 (1930) 35-38· «Ευποιία και επανόρθωσις», 2 (1930) 49-52· «Προσηλυτισμός εκ μέρους της Αμερικανικής Ακαδημίας», 2 (1930) 105-107· «Προσηλυτισμός μεταξύ των μαθητών», 2 (1930) 770-771· «Κυριακή. Ιστορική ανασκόπησις και σπουδαιότης αυτής», 5 (1933) 6-8, 20-23, 40-43, 61-64, 78-80, 97-101, 112-118· «Ακρίδες και μέλι άγριον Ιωάννου του Βαπτιστού», 5 (1933) 288-292· «Η επικήδειος προσφώνησις», 5 (1933) 367-368.

118. π. Κ. Κούκου, «Ο Χριστιανικός Ορθόδοξος περιοδικός τύπος», *ό.π.*, 8 (1976) 79· Κωστή Κοκκινόφτα, «Απόστολος Βαρνάβας», στον τόμο: Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών (έκδ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τ. Α΄, Αθήνα 2008, σ. 261.

1927), «Είνε το "Περί τριών εν Ουρανώ Μαρτύρων" γνήσιον αποστολικόν χωρίον; Μελέτη επί της κριτικής του κειμένου της Καινής Διαθήκης» (Αθήνα 1928)¹¹⁹.

Ο Φιλόθεος παρέμεινε στην υπηρεσία της Αρχιεπισκοπής μέχρι τον Οκτώβριο του 1935¹²⁰, οπότε, λόγω διαφωνίας του με άλλους κληρικούς του αρχιεπισκοπικού περιβάλλοντος, ανεχώρησε από το νησί και μετέβη στην Αφρική. Δύο χρόνια αργότερα εντάχθηκε στο Πατριαρχείο Αλεξανδρείας και υπηρέτησε ως ιερατικός προϊστάμενος Πραιτωρίας και στη συνέχεια, από το 1943, ως πατριαρχικός επίτροπος στην Ταγκανίκα, Κένυα και Ουγάνδα. Τότε ήλθε σε επαφή με μεγάλη ομάδα Αφρικανών, οι οποίοι σε μεταγενέστερο χρόνο προσήλθαν στην Ορθοδοξία και, αφού εντάχθηκαν στο Πατριαρχείο Αλεξανδρείας, αποτέλεσαν έναν από τους σημαντικούς πυρήνες για την ανάπτυξη της ιεραποστολικής του δράσης¹²¹.

Ας σημειωθεί ότι την περίοδο 1937-1938, όταν καταβάλλονταν προσπάθειες για την πλήρωση του αρχιεπισκοπικού θρόνου, που χήρευε ύστερα από τον θάνατο του Κυρίλλου Γ', ο Φιλόθεος εμφανιζόταν ανάμεσα στους επικρατέστερους διεκδικητές¹²². Στο μεταξύ κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας του στο Πατριαρχείο Αλεξανδρείας συνέχισε τη συγγραφική του δράση και μελέτες του δημοσιεύτηκαν, κυρίως, στο περιοδικό του Πατριαρχείου

119. Για τα βιβλία αυτά βλ. Ν. Κυριαζή, *Κυπριακή Βιβλιογραφία*, ό.π., σ. 224-225, όπου, επίσης, καταγράφονται και ανάτυπα μελετών του, που δημοσιεύτηκαν σε διάφορα έντυπα. Επίσης βλ. Χρ. Ανδρέου (έκδ.), *Κύπριοι Συγγραφείς από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα*, τ. Α', Λευκωσία 1982-83, σ. 336-337.

120. «Χρονικά», *Απόστολος Βαρνάβας* 7 (1935) 332.

121. Βλ. Μακάριου Τηλλυρίδη, «Αρχιμανδρίτης Φιλόθεος Ιερείδης Μαχαιριώτης: Μια άγνωστη αναφορά του για την Ανατολική Αφρική (1943-1945)», στον τόμο: Στ. Φωτίου (επιμ.), *Επισκοπή Κιτίου. Τόμος τιμητικός για τα είκοσι πέντε χρόνια αρχιερατικής διακονίας του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Κιτίου κ.κ. Χρυσοστόμου*, ό.π., σ. 67-127, όπου δημοσιεύεται αλληλογραφία του, που αφορά και στο ζήτημα της Ιεραποστολής.

122. Θεοχάρη Σταυρίδη, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στα βρετανικά αποικιακά αρχεία, 1930-1939*, Λευκωσία 1999, σ. 464-466, 514-516, 549-550.

Αλεξανδρείας «Πάνταινος»¹²³. Απεβίωσε, το 1945, στην Αλεξάνδρεια, όπου το ίδιο έτος είχε κληθεί, για να αναλάβει τη διεύθυνση του «Πανταίνου»¹²⁴. Ήταν κάτοχος σημαντικής βιβλιοθήκης, αποτελούμενης από 480 τόμους, την οποία κατέλιπε στο Πατριαρχείο¹²⁵.

Ο **Αρχιμανδρίτης Ευστάθιος Παπαγεωργίου** γεννήθηκε, το 1922, στο Παλαιχώρι και σε νεαρή ηλικία προσελήφθη στην υπηρεσία της Αρχιεπισκοπής από τον Έξαρχο Ιερώνυμο από την Κρήτη Μαρόττου¹²⁶. Μερικά χρόνια αργότερα, ύστερα από απόφαση της Θρονικής Επιτροπής, γράφτηκε στο Παγκύπριο Γυμνάσιο, από το οποίο αποφοίτησε το

123. «Ο Χριστιανός των τύπων», 33 (1941) 67-70· «Ο αμαρτωλός εν τη πτώσει του και αναστάσει του», 33 (1941) 81-84· «Διακονία προς τον Χριστόν», 33 (1941) 103-106· «Η νηστεία εκγυμναστής», 33 (1941) 116-119· «Προκαταλήψεις», 33 (1941) 132-135· «Ο άνθρωπος κατοικητήριον Θεού», 33 (1941) 149-153· «Πρότυπον διακονίας», 33 (1941) 164-167· «Εκπαιδεύσεις εν ταις κλασικαίς γλώσσαις», 37 (1945) 121-122· «Ο Παράκλητος», 37 (1945) 163-166· «Ιεραποστολαί εν Αφρική. Έλεγχος τεκνοποιήσεως», 37 (1945) 209-210· «Η ψυχή πλείον του σώματος», 37 (1945) 225-229· «Το αναφομοίωτον των Εβραίων. Δύο αντιθέσεις», 37 (1945) 235-236· «Στρατάρχης Μοτγκόμερυ», 37 (1945) 251· «Η εν Χριστώ καταλλαγή», 37 (1945) 272-274· «Όψιμον Παπικόν ενδιαφέρον», 37 (1945) 275-276· «Αι τοις μαθηταίς εμφανίσεις του Χριστού», 37 (1945) 285-288· «Επί γης ειρήνη», 37 (1945) 290-291· «Αι Ναζικαί αγριότητες», 37 (1945) 308-309· «Θρησκεία του Πνεύματος», 37 (1945) 315-318· «Επί τη αναλήψει», 37 (1945) 341-343· «Η τιμή των Αγίων», 37 (1945) 379-383· «Χριστιανική ακτινοβολία», 37 (1945) 394-395.

124. Βλ. «Θάνατος Κυπρίου κληρικού εν Αιγύπτω», *Νέος Κυπριακός Φύλαξ*, 13.7.1945· «Θάνατου», *Πάφος*, 19.7.1945· «Αρχιμανδρίτης Φιλόθεος Ιερείδης», *Φωνή της Κύπρου*, 14.7.1945· «† Αρχιμανδρίτης Φιλόθεος Ιερείδης», *Πάνταινος* 37 (1945) 403-404· Λεωνίδα Φιλιππίδη, «Τω αλήστω μνήμης Αρχιμανδρίτη Φιλοθέω», *Πάνταινος* 37 (1945) 412-413· «† Αρχιμανδρίτης Φιλόθεος Ιερείδης», *Αγάπη* 1 (1945) 219.

125. Βλ. «Χρονικά. Πατριαρχική Βιβλιοθήκη», *Πάνταινος* 63 (1971) 32. Για τον Φιλόθεο Ιερείδη βλ. Αρ. Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων, 1800-1920*, τ. Α', ό.π., σ. 239.

126. Για τον βίο του Ιερωνύμου βλ. «† Έξαρχος της Αρχιεπισκοπής Ιερώνυμος», *Απόστολος Βαρνάβας* 19 (1958) 197-198.

1949¹²⁷, και ακολούθως, με υποτροφία της Αρχιεπισκοπής, σπούδασε στη Θεολογική Σχολή Αθηνών. Το 1954, αμέσως μετά την ολοκλήρωση των σπουδών του, επέστρεψε στην Κύπρο και προσελήφθη ως Ιεροκήρυκας στην Αρχιεπισκοπή. Στα χρόνια που ακολούθησαν ασχολήθηκε για κάποιο διάστημα και με τη συγγραφή εκκλησιαστικών μελετών, που δημοσίευσε σε διάφορα έντυπα, όπως στο «Εκκλησιαστικό Βήμα»¹²⁸ και αλλού¹²⁹. Υπηρέτησε ως καθηγητής Θρησκευτικών στο Παγκύπριο Γυμνάσιο (1958-1959, 1963-1964¹³⁰) και στο Γυμνάσιο Γιαλούσας.

Στο μεταξύ, το 1949, χειροτονήθηκε Διάκονος και στη συνέχεια, το 1958, Πρεσβύτερος, οπότε χειροθετήθηκε Αρχιμανδρίτης. Αμέσως δε μετά την ανακήρυξη της Ανεξαρτησίας, διορίστηκε, το 1960, Αρχιερατικός Επίτροπος Αμμοχώστου και πρόεδρος του εκεί Εκκλησιαστικού Δικαστηρίου. Καθόλο αυτό το διάστημα άσκησε τα εκκλησιαστικά του καθήκοντα με ζήλο και διάκριση και αναδείχθηκε σε άριστο πνευματικό. Ο ίδιος ζούσε ασκητικό βίο και σκόπευε σε μεταγενέστερο χρόνο να εγκαταβιώσει στη Μονή του Αποστόλου Βαρνάβα. Η τουρκική εισβολή του 1974, όμως, ματαίωσε τα σχέδιά του και

127. Γ. Χατζηκωστή (επιμ.), *Παγκύπριον Γυμνάσιον, Εκατονταετηρίδα, Αναμνηστικόν Λεύκωμα, 1893-1993*, ό.π., σ. 193.

128. «Το κήρυγμα του Θείου λόγου», 15.9.1954· «Ο Χιλιασμός», 15.10.1954, 1.11.1954, 15.11.1954, 1.12.1954, 15.12.1954, 1.1.1955· «Ο Άγιος Αντώνιος», 15.1.1955· «Γρηγόριος ο Θεολόγος», 1.3.1955, 15.2.1955, 15.3.1955· «Το προπαρασκευαστικόν έργον της Εκκλησίας διά το 1821», 1.4.1955· «Αι Μυροφόροι γυναίκες», 1.5.1955· «Ο Άγιος Επιφάνιος», 15.5.1955· «Η ανάληψις του Κυρίου», 6.1.1955· «Ο Άγιος Παντελεήμων», 1.8.1955· «Ο Άγιος Μάμας», 1.9.1955· «Επί τη ενάρξει των μαθημάτων», 1.10.1955· «Γονείς και Διδάσκαλοι», 15.10.1955· «Ο Άγιος Δημήτριος», 1.11.1955· «Ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος», 15.11.1955, 1.12.1955, 15.1.1956, 1.2.1956· «Ετέχθη ημίν σήμερον Σωτήρ», 15.12.1955· «Ο απολογισμός του δύνοντος έτους», 1.1.1956· «Βασική χριστιανική αρετή», 1.3.1956, 15.3.1956.

129. Ενδεικτικά βλ. π. Ευστάθιου Παπαγεωργίου «Το έργον της Εκκλησίας διά το 1821», *Μόρφωση* 16/(178-179) (1960) 6-8.

130. Γ. Χατζηκωστή (επιμ.), *Παγκύπριον Γυμνάσιον, Εκατονταετηρίδα, Αναμνηστικόν Λεύκωμα, 1893-1993*, ό.π., σ. 148.

υποχρεώθηκε να εγκαταλείψει την Αμμόχωστο και να καταφύγει στη Λάρνακα, όπου υπηρέτησε στα Γραφεία της Μητρόπολης Κιτίου. Τελικά, το 1978, μετέβη στο Άγιον Όρος, όπου βρήκε φιλόξενο καταφύγιο στη Νέα Σκήτη¹³¹, και, παρά το γεγονός ότι ήταν πρώην υψηλόβαθμος εκκλησιαστικός αξιωματούχος, έγινε υποτακτικός του Κύπριου Αρχιμανδρίτη Ελπίδιου Χασάπη (†1983)¹³², ένδειξη της ευσέβειας, της ταπείνωσης και της απλότητάς του. Απεβίωσε τρία χρόνια αργότερα, το 1981¹³³.

Ο Ιεροδιάκονος Πανάρετος Κουσουλίδης γεννήθηκε στο Πολιτικό το έτος 1898 και σε νεαρή ηλικία συνδέθηκε με την παρακείμενη στην κοινότητά του Μονή του Αγίου Ηρακλειδίου, που τότε λειτουργούσε με το καθεστώς του Ιερομόναχου - ενοικιαστή. Από την περίοδο αυτή της ζωής του διαφάνηκε η μεγάλη αγάπη του για την τέχνη της αγιογραφίας, που άρχισε να ασκεί από πολύ νωρίς, παρακολουθώντας τον τρόπο εργασίας διαφόρων αγιογράφων. Ένα από τα πρώιμα έργα του, που απεικονίζει τον Άγιο Μόδεστο και το οποίο υπογράφει με το λαϊκό του όνομα, Παναγιώτης, αλλά με την ιδιότητα του μοναχού του «εν Αγίω Ηρακλειδίω», σώζεται στον ναό του Αγίου Νικολάου Επισκοπείου και χρονολογείται

131. Για την περίοδο της παραμονής του στο Άγιον Όρος βλ. Ιερομόναχου Ελπίδιου Νεοσκητιώτη, «Λάθε βιώσας», *Πρωτότον* 18 (1989) 134-136· Γέροντος Ιωσήφ, *Οσίων μορφών αναμνήσεις*, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 131-136· Κλείτου Ιωαννίδη, *10 Κύπριοι Άγιοι Γέροντες του 20ού αιώνα*, Λευκωσία 1997, σ. 97-103, 143-146 [= *Γεροντικό του 20ού αιώνα*, Αθήνα 1999, σ. 349-354, 389-392· *Το Γεροντικόν του Εικοστού αιώνα*, Μήλεσι 2008, σ. 366-371, 407-410].

132. Ο Ελπίδιος ήταν αυτάδελφος του Αγίου Φιλουμένου (†1979). Για τον βίο του τελευταίου βλ. Ιεράς Μονής Αγίου Νικολάου Ορούντας (έκδ.), *Ο Άγιος Ιερομάρτυς Φιλούμενος ο Κύπριος*, Κύπρος 2013, σ. 191-207.

133. Για τον Ευστάθιο Παπαγεωργίου βλ. Παν (έκδ.), *Βιογραφικό Λεξικό Κύπρου. Who's who in Cyprus. Ποιος είναι ποιος*, ό.π. (1968), σ. 98· «† Αρχιμανδρίτης Ευστάθιος Παπαγεωργίου», *Απόστολος Βαρνάβας* 42 (1981) 304· Μιχαήλ Κουφέττα, «Αρχιμανδρίτης Ευστάθιος Παπαγεωργίου», *Ορθόδοξη Μαρτυρία* 100 (2013) 30-33· «Ο πάτερ Ευστάθιος μέσα από τα γραπτά του», *Ορθόδοξη Μαρτυρία* 100 (2013) 34-35· Νίκου Ορφανίδη, «Ιερομόναχος Ευστάθιος Νεοσκητιώτης (1922-1981): Έξι επιστολές», *Ακτή* 106 (2016) 275-289.

στο έτος 1919¹³⁴. Στη συνέχεια εγκαταβίωσε στη Μονή Μαχαιρά, οπότε χειροτονήθηκε Ιεροδιάκονος από τον Αρχιεπίσκοπο Κύριλλο Γ'¹³⁵ και εστάλη για σπουδές στο Παγκύπριο Γυμνάσιο. Ακολούθως, ανεχώρησε για το Άγιον Όρος, όπου μαθήτευσε για τρία χρόνια κοντά στους αγιογράφους μοναχούς Ιωασαφαίους, από τους οποίους διδάχθηκε την τέχνη της αγιογραφίας, κατά τα αναγεννησιακά πρότυπα, που επικρατούσαν την περίοδο αυτή στον ελληνικό χώρο.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1920, ο Πανάρετος επέστρεψε στην Κύπρο και, το 1928, έθεσε σε λειτουργία αγιογραφικό εργαστήριο στην ενορία της Φανερωμένης, όπου δεχόταν παραγγελίες εικόνων και παρέδιδε μαθήματα σε όσους ενδιαφέρονταν, για να διδαχθούν την τέχνη της αγιογραφίας. Ασχολείτο επίσης με την τεχνική της επιχρύσωσης εικόνων και τέμπλων, «κατά τη ρωσική μέθοδο», όπως διευκρινίζει, οι δε πέραν των 200 εικόνων, που αγιογράφησε μέχρι τότε, διακρίνονταν για το λεπτό καλλιτεχνικό τους αίσθημα και την ακρίβεια στις απεικονίσεις τους¹³⁶.

Μερικά χρόνια αργότερα, ο Πανάρετος εγκαταστάθηκε στη γενέτειρά του Πολιτικό, όπου εργάστηκε στον τομέα της αγιογραφίας από το 1932 έως το 1950, και ακολούθως επανέκαμψε την ενορία της Φανερωμένης, όπου έζησε μέχρι το τέλος της ζωής του. Τα έργα του διακρίνονταν για την ομορφιά της όλης σύνθεσής τους και τη λάμψη των χρωμάτων τους, γεγονός που συνέτεινε, ώστε να δέχεται συνεχώς παραγγελίες. Υπήρξε από τους πλέον παραγωγικούς αγιογράφους του νησιού, και φορητές εικόνες του βρίσκονται σε πολλές εκκλησίες της Κύπρου. Ανάμεσά τους περιλαμβάνονται και οι ναοί της Παναγίας Χρυσοπαντάνασσας Αγροκηπιάς, του Αρχαγγέλου Μιχαήλ Μιτσερού, του Αγίου Νικολάου Επισκοπειού, της Παναγίας Χρυσοπαντάνασσας Μαλούντας και άλλοι, που ανήκουν στη

134. Γιώργου Παναγή - Δέσποινας Τομασίδου, *Ο ναός του Αγίου Νικολάου Επισκοπειού*, Λευκωσία 2016, σ. 106.

135. Η χειροτονία του από τις αρχές της δεκαετίας του 1920 μαρτυρείται από επιγραφές σε εικόνες του Ιησού Χριστού και της Παναγίας της Οδηγήτριας, στις οποίες υπογράφει ως Ιεροδιάκονος και που χρονολογούνται στο 1923. Βλ. Γ. Παναγή - Δ. Τομασίδου, *Ο ναός του Αγίου Νικολάου Επισκοπειού*, ό.π., σ. 45, 48.

136. «Πανάρετος Ν. Κουσουλίδης, αγιογράφος, τελειοποιηθείς εν Αγίω Όρει», *Φωνή της Κύπρου*, 8.9.1928. Επίσης βλ. «Ένας Κύπριος αγιογράφος», *Φωνή της Κύπρου*, 1.11.1930.

μητροπολιτική περιφέρεια Ταμασού και Ορεινής¹³⁷. Επίσης, αγιογράφησε εικόνες για ορθόδοξους ναούς των ελληνικών παροικιών της Μεγάλης Βρετανίας, της Αμερικής, του Καναδά και της Αυστραλίας, ενώ ασχολήθηκε και με την τοιχογραφία, όπως στον ναό του Αγίου Σάββα στην παλαιά Λευκωσία. Απεβίωσε το 1974¹³⁸.

Για τη ζωή του **π. Χριστόδουλου Μαλουνταίου** δεν έχουμε υπόψη μας πολλές λεπτομέρειες, παρά μόνο ότι γεννήθηκε στις αρχές του 19ου αιώνα και ότι διετέλεσε έγγαμος ιερέας στο χωριό Μαλούντα. Ο π. Χριστόδουλος, μεταξύ των ετών 1831 και 1857, ασχολήθηκε με την αντιγραφή ακολουθιών διαφόρων Αγίων, δώδεκα τουλάχιστον από τις οποίες σώθηκαν μέχρι τις μέρες μας. Πρόκειται γι' αυτές των Αγίων Φωτίου και Ανικήτου για την Επταγώνεια (1831), Ιωάννη του Χρυσοστόμου και Επισκόπου Ταμασέων Δημητριάνου για τα Πέρα (1832), Αγίων Γουρία, Σαμωνά και Αβίβου για τους Αγίους Ομολογητές Λευκωσίας (1833), της Συνάξεως του Αρχαγγέλου Γαβριήλ και των Αγίων Ηλιοφώτου, Επαφροδίτου, Αμμωνίου, Χουλελέου και Ευσθενίου για τη Μονή των Αγίων Ηλιοφώτων (1836), του Αγίου Μάμαντος, όπου περιλαμβάνεται και συναξάρι του Αγίου στην κυπριακή διάλεκτο, για το Επισκοπεϊό (1836), του Αγίου Πανηγυρίου για τη Μαλούντα (1840), του Αγίου Τύχωνα για την ομώνυμη κοινότητα της Λεμεσού (1855), του Αγίου Αββακούμ για το Φτερικουίδι (1856), των Αγίων Ρηγίνου και Ορέστη για το Απλίκι (1857), του Αγίου Νόμωνος

137. Για τις εικόνες αυτές βλ. Γιώργου Παναγή - Άντρης Θωμά, *Ο ναός της Παναγίας Χρυσοπαντάνασσας Αγροκηπιάς*, Λευκωσία 2016, σ. 72· Γιώργου Παναγή, *Ο ναός του Αρχαγγέλου Μιχαήλ Μιτσερού*, Λευκωσία 2012, σ. 45, 74-75· Γ. Παναγή - Δ. Τομασίδου, *Ο ναός του Αγίου Νικολάου Επισκοπεϊού*, ό.π., σ. 45, 48, 65, 85, 89, 106· Γιώργου Παναγή - Νίκης Διπλάση, *Ο ναός της Παναγίας Χρυσοπαντάνασσας Μαλούντας*, Λευκωσία 2016, σ. 69.

138. Για τον Πανάρετο Κουσουλίδη βλ. Πέτρου Στυλιανού, «Αγιογράφος Πανάρετος Κουσουλίδης (1898-9 Ιουλίου 1974)», *Κυπριακός Λόγος* 39 (1974) 190· Κώστα Παπαγεωργίου, *Η Αναγεννησιακή αγιογραφία στην Κύπρο, τέλη 19ου και 20ός αιώνας*, Λευκωσία 2010, σ. 102-108· Αρ. Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων, 1800-1920*, τ. Α', ό.π., σ. 346.

για την Ανάγεια (χ.χ.) και του Αγίου Κοσμά και Δαμιανού για τους Αγίους Τριμιθιάς (χ.χ.)¹³⁹. Ακόμη, έγραψε για τους μαθητές του απάνθισμα ρητών, με τον τίτλο: «Βίβλος καλουμένη καθρέφτης υποδειγμάτων»¹⁴⁰.

Ας σημειωθεί ότι το αντιγραφικό του έργο συνέχισε ο μαθητής του Βασίλειος από τη Μαλούντα, ο οποίος αντέγραψε τις ακολουθίες των Αγίων Μηνά, Βίκτωρος και Βικεντίου για τον Στρόβολο (1871), των ιδίων Αγίων, που σήμερα βρίσκεται στην κατοχή ιδιωτών (1873), του Αγίου Μοδέστου για το Μιτσερό (1882), του Αγίου Τρύφωνος, τόσο για τους Αγίους Τριμιθιάς (1883), όσο και για τη Μαλούντα (1884), και της Συνάξεως του Αρχαγγέλου

139. Θ. Σχίζα, *Κύπρια Μηναιά*, ό.π., τ. Α', σ. 28· τ. Γ', σ. 17, 100, 156· τ. Δ', σ. 17, 91· τ. Ε', σ. 108· τ. Ζ', σ. 118· τ. Η', σ. 126· τ. Θ', σ. 75· τ. Ι', σ. 90, 141, 148. Από τις ακολουθίες αυτές έχουν εκδοθεί κατά καιρούς οι ακόλουθες: Χαράλαμπος Παπαδόπουλλου, *Ακολουθία των Αγίων Ενδόξων Οσιομαρτύρων του Χριστού Ηλιοφώτου, Επαφροδίτου, Αμμωνίου, Χουλελέου και Ευσθενίου των Θαυματουργών*, Λευκωσία 1926 (βλ. Θεοχάρη Σχίζα, «Μία πρωτότυπος ακροστιχίς του Κανόνος της ακολουθίας των Αγίων Ηλιοφώτων», *Πρακτικά του Τρίτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, (Λευκωσία, 16-20 Απριλίου 1996), τ. Β', Λευκωσία 2001, σ. 303· Του ιδίου, *Κύπρια Μηναιά*, τ. Θ', ό.π., σ. 75)· Νέαρχου Κληρίδη, «Είναι τρεις οι Άγιοι Δημητριανοί στην Κύπρο;», *Κυπριακαί Σπουδαί* 27 (1963) 137-144 (μεγάλο μέρος)· Θεοχάρη Σχίζα, «Ακολουθία του Προφήτου Αββακούμ και του Οσίου Αββακούμ του εν τω όρει της Καλαμιθίας ασκήσαντος», *Κυπριακαί Σπουδαί* 42 (1978) 1-34· Του ιδίου, «Ακολουθία του Οσίου και Θεοφόρου πατρός ημών Πανηγυρίου του Θαυματουργού», *Κυπριακαί Σπουδαί* 45 (1981) 277-308.

140. Βενέδικτου Εγγλεζάκη, «Η Εκκλησία της Κύπρου τον 18ο και 19ο αιώνα», στον τόμο: Δήμου Λευκωσίας (έκδ.), *Η ζωή στην Κύπρο τον ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα*, Λευκωσία 1984, σ. 311-312 [= *Είκοσι Μελέται διά την Εκκλησίαν Κύπρου, τέταρτος έως εικοστός αιώνας*, Αθήνα 1996, σ. 339].

Γαβριήλ και των Αγίων Ηλιοφώτου, Επαφροδίτου, Αμμωνίου, Χουλελέου και Ευσθενίου για τη Μαλούντα (1884)¹⁴¹.

Σύμφωνα με την τοπική παράδοση, ο φιλακόλουθος αυτός ιερέας, προς το τέλος της ζωής του αποσύρθηκε στην παρακειμένη ερημική τοποθεσία «Περιβόλια» της γενέτειράς του, όπου έζησε ασκητικό βίο, περιζωσμένος με αλυσίδα, ακολουθώντας πιθανότατα το παράδειγμα του Επισκόπου Πάφου Αγίου Παναρέτου¹⁴². Εικονίζεται στο κάτω δεξιό άκρο μεγάλων διαστάσεων εικόνας του Αγίου Γεωργίου, έργο του Κρητικού αγιογράφου Ντζένιου, την οποία αφιέρωσε, το 1851, στον ομώνυμο ναό της κοινότητας Αρεδιού¹⁴³. Απεβίωσε στα τέλη της Τουρκοκρατίας - αρχές της Αγγλοκρατίας¹⁴⁴.

Ο **π. Σταύρος Παπαγαθαγγέλου** γεννήθηκε, το 1911, στην Αγία Βαρβάρα Λευκωσίας και αρχικά φοίτησε στο Παγκύπριο Ιεροδιδασκαλείο της Λάρνακας (1924-1931)¹⁴⁵, και σε μεταγενέστερο χρόνο στη Σχολή της Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδας (1949-1950). Μετά τις σπουδές του στο Παγκύπριο Ιεροδιδασκαλείο, ο π. Σταύρος δίδαξε στο σχολείο της ελληνικής κοινότητας της Αλεξανδρέττας της Συρίας (1933-1936) και στη συνέχεια σε διάφορα δημοτικά σχολεία της Κύπρου (1936-1939), ενώ αργότερα διητέλεσε καθηγητής στη Παγκύπρια Ακαδημία Θηλέων (1939-1941) και στο Παγκύπριο Γυμνάσιο

141. Θ. Σχίζα, *Κύπρια Μηναία*, ό.π., τ. Γ', σ. 100 (τρεις καταγραφές)· τ. Δ', σ. 154· τ. Ε', σ. 122· τ. Θ', σ. 76. Η ακολουθία του Αγίου Μοδέστου εκδόθηκε από τον Νέαρχο Κληρίδη, «Προλεγόμενα και κείμενο της ακολουθίας του Αγίου Μοδέστου Αρχιεπισκόπου Ιεροσολύμων», *Κυπριακαί Σπουδαί* 37 (1973) 61-74.

142. Για τον Άγιο Πανάρετο βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, *Οι Άγιοι της Περιστερωνοπηγής Αναστάσιος και Επίσκοπος Πάφου Πανάρετος*, Λευκωσία 2015, σ. 61-120.

143. Βλ. Γ. Παναγή - Ν. Διπλάση, *Ο ναός της Παναγίας Χρυσοπαντάνασσας Μαλούντας*, ό.π., σ. 21-23, όπου και διάφορες προφορικές μαρτυρίες κατοίκων για τη ζωή του.

144. Για τον π. Χριστόδουλο Μαλουνταίο βλ. Θ. Σχίζα (επιμ.), *Κύπρια Μηναία*, ό.π., τ. Ζ', σ. 31· Κ. Κοκκινόφτα, *Οι Άγιοι της Περιστερωνοπηγής Αναστάσιος και Επίσκοπος Πάφου Πανάρετος*, ό.π., σ. 86-87.

145. Μ. Κουμανταρή, «Ευκαιρίες μόρφωσης στη Λάρνακα των πρώτων δεκαετιών του 20ού αιώνα: Παρατηρήσεις και συμπεράσματα από το "επάγγελμα πατρός" των μαθητών του Ιεροδιδασκαλείου Λάρνακας 1910-1932», ό.π., σ. 461.

(1942-1948, 1961-1971)¹⁴⁶, καθώς και για μικρό χρονικό διάστημα στο Κολλέγιο Παλλαρή (1959-1960). Ο π. Σταύρος χειροτονήθηκε Διάκονος, τον Ιούλιο του 1939, και ακολούθως Πρεσβύτερος, τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους, και υπηρέτησε διαδοχικά στον καθεδρικό ναό του Αγίου Ιωάννη στη Λευκωσία και στον ναό της Φανερωμένης, όπου ανέπτυξε σημαντική θρησκευτική δράση με τη συστηματική λειτουργία των Κατηχητικών Σχολείων και την ίδρυση της ΟΧΕΝ Λευκωσίας.

Την περίοδο της προετοιμασίας του Αγώνα της ΕΟΚΑ 1955-1959 ο π. Σταύρος ανέπτυξε αξιόλογη εθνική δραστηριότητα και μύησε στον αγώνα εκατοντάδες νέους. Για τον λόγο αυτό συνελήφθη από τους Βρετανούς αποικιοκράτες και εξορίστηκε στις Σεϋχέλλες, μαζί με τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο Γ', τον Μητροπολίτη Κυρηναίας Κυπριανό και τον γραμματέα της ίδιας Μητρόπολης Πολύκαρπο Ιωαννίδη. Αργότερα κατέγραψε τις αναμνήσεις του από τη συμμετοχή του στον Αγώνα στο βιβλίο «Η Μαρτυρία μου. Πώς έζησα την Προπαρασκευή και τον Αγώνα της ΕΟΚΑ» (Λευκωσία 1995)¹⁴⁷. Δημοσίευσε επίσης μελέτες του σε εφημερίδες και περιοδικά και υπήρξε συγγραφέας πολλών βιβλίων εθνικού, εκκλησιαστικού και μουσικού περιεχομένου. Πρόκειται γι' αυτά με τίτλο: «Θείας Λειτουργίας Εγκόλπιον» (Λευκωσία 1942, σε συνεργασία με τον Κώστα Μυριανθέα), «Ψαλμοί και μελωδία» (Λευκωσία 1962), «Για της καρδιάς το πύρωμα (τραγούδια βυζαντινής και ευρωπαϊκής μουσικής)» (Λευκωσία 1964), «Και τώρα προσευχή (παιδικές προσευχές)» (Λευκωσία 1964), «Θεέ μου να ξημέρωσεν (τραγούδια βυζαντινής και ευρωπαϊκής μουσικής)» (Λευκωσία 1965), «Εξομολογείσθε τω Κυρίω (ψαλμοί και μελωδία)» (Λευκωσία 1967), «Το προσευχητάριο του παιδιού (σε τρία τεύχη)» (Λευκωσία 1969), «Γνωριμία με τις γιορτές μας» (Λευκωσία 1972 και επανέκδοση), «Πιστοί μέχρι θανάτου» (Λευκωσία 1974), «Συντροφιά με τους Αγίους» (τ. Α' - Β' Λευκωσία 1976-1979 και επανεκδόσεις), «Μορφές που άγιασαν την Κύπρο» (Λευκωσία 1978 και επανεκδόσεις), «Με τα πουλιά (τραγούδια για παιδιά σε ευρωπαϊκή μουσική)» (Λευκωσία 1984), «Πάντα

146. Γ. Χατζηκωστή (επιμ.), *Παγκόπριον Γυμνάσιον, Εκατονταετηρίδα, Αναμνηστικόν Λεύκωμα, 1893-1993*, ό.π., σ. 148.

147. Για την περίοδο της εξορίας του στις Σεϋχέλλες βλ. Βαρβάρας Παπασταύρου - Κορωνιωτάκη, *Παπασταύρος Παπαγαθαγγέλου. Από την Κύπρο στις Σεϋχέλλες. Χρονικό Εξορίας (Με ανέκδοτες επιστολές του Παπασταύρου)*, Λευκωσία 2014.

μπροστά (τραγούδια για μεγάλα παιδιά σε ευρωπαϊκή μουσική)» (Λευκωσία 1985), «Ο Άγιος Νεκτάριος Αιγίνης ο Θαυματουργός» (Λευκωσία 1986), «Σπυρίδων ο Τριμυθούντος ο Θαυματουργός» (Λευκωσία 1988), «Όμορφα χρόνια (ποιήματα για παιδιά)» (Λευκωσία 1991), «Δεν ξεχνώ (μουσική)» (Λευκωσία 1999). Ακόμη κυκλοφόρησε τραγούδια του σε δίσκους και κασέττες, τόσο για παιδιά, όσο και άλλα με εθνικά και θρησκευτικά θέματα.

Στα χρόνια μετά την Ανεξαρτησία ο π. Σταύρος συγκρούστηκε με τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο Γ΄ για την πολιτική, που ακολουθούσε ο τελευταίος γύρω από το εθνικό ζήτημα, οπότε συνταυτίστηκε με τη στάση των τριών Μητροπολιτών, για την οποία έγινε λόγος προηγουμένως. Για τον λόγο αυτό παύθηκε από τα καθήκοντα του εφημέριου του ναού της Φανερωμένης και αποσύρθηκε στη γενέτειρά του Αγία Βαρβάρα, όπου ίδρυσε, το 1989, το πνευματικό και φιλανθρωπικό «Ίδρυμα Παπασταύρου Παπαγαθαγγέλου» και τον Βρεφονηπιακό Σταθμό Αγίας Βαρβάρας, και ανήγειρε ναΐσκο του Αγίου Νεκταρίου στον περίβολό τους. Απεβίωσε το 2001¹⁴⁸.

Όπως παρατηρούμε, δεκαοκτώ από τους ανωτέρω 24 κληρικούς, δηλαδή ποσοστό 75%, συνδέονται άμεσα με την ιστορική Μονή Μαχαιρά, όπου κατέφυγαν σε νεαρή ηλικία και φοίτησαν στην εκεί Ελληνική Σχολή, αποκτώντας τα πρώτα αναγκαία εφόδια, που τους χρησίμευσαν στη μετέπειτα ζωή τους (Μητροπολίτες Πάφου Γεννάδιος, Κιτίου Άνθιμος και Κιτίου Χρυσόστομος, Ηγούμενοι Ιεζεκιήλ, Καλλίνικος Β΄, Χριστοφόρος, Ιγνάτιος, Μητροφάνης και Διονύσιος, Αρχιμανδρίτες Φιλόθεος Χριστοφίδης, Φιλόθεος Ιερείδης, Μακάριος Μαχαιριώτης, Φιλάρετος Μαχαιριώτης και Χαρίτων Μαχαιριώτης, Ιερομόναχος Μελέτιος Χατζηαντωνίου, Πρωτοσύγκελλος Γεδεών, Σκευοφύλακας Μητροφάνης,

148. Βλ. «Πένθη. Παπασταύρος Παπαθαγγέλου», *Ο Φιλελεύθερος*, 11.5.2001· «Η πολιτεία θα τιμήσει μετά θάνατον τον Παπασταύρο», *Ο Φιλελεύθερος*, 14.5.2001. Για τον π. Σταύρο Παπαγαθαγγέλου βλ. Παν (έκδ.), *Βιογραφικό Λεξικό Κύπρου. Who's who in Cyprus. Ποιος είναι ποιος*, Λευκωσία 1998, σ. 184· Αρ. Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων, 1800-1920*, τ. Β΄, ό.π., σ. 594-595· Ίδρυματος Παπασταύρου Παπαγαθαγγέλου (έκδ.), *Μνήμη Παπασταύρου. Τιμητικός τόμος. 100 χρόνια από τη Γέννησή του, 10 Χρόνια από την κοίμησή του*, Λευκωσία 2011· Χρίστου Καρύδη, *Με τη δύναμη της θύμησης. Λόγια απλά και αγαπημένα από τη σύντροφο της ζωής του Παπασταύρου Παπαγαθαγγέλου*, Λευκωσία 2011.

Ιεροδιάκονος Πανάρετος Κουσουλίδης). Δύο άλλοι υπήρξαν μοναχοί της Μονής του Αγίου Παντελεήμονα Μύρτου (Ηγούμενος Στέφανος Κέλλουρας, Ιεροδιάκονος Κλήμης Φαρίδης), δύο συνδέθηκαν άμεσα με το αρχιεπισκοπικό περιβάλλον (Αρχιεπίσκοπος Κύριλλος Α΄, Αρχιμανδρίτης Ευστάθιος Παπαγεωργίου), ενώ δύο άλλοι υπηρέτησαν ως έγγαμοι κληρικοί σε ενορίες του νησιού (π. Χριστόδουλος Μαλουνταίος, π. Σταύρος Παπαγαθαγγέλου).

Σχεδόν στο σύνολό τους οι ανωτέρω κληρικοί στελέχωσαν την Εκκλησία της Κύπρου, ενώ μόνο ένας αναφέρεται να έχει υπηρετήσει εκτός Κύπρου, πριν από την επάνοδό του στο νησί (Ιερομόναχος Μελέτιος Χατζηαντωνίου), οπότε και επανασυνδέθηκε με την τοπική Εκκλησία. Ας σημειωθεί ότι δύο άλλοι διετέλεσαν σε μεταγενέστερο χρόνο κληρικοί στο Πατριαρχείο Αλεξανδρείας, ύστερα από μακροχρόνια υπηρεσία στην Κύπρο (Αρχιμανδρίτες Φιλάρετος Μαχαιριώτης, Φιλόθεος Ιερείδης), ενώ ένας ασκήτευσε στο τέλος της ζωής του στο Άγιον Όρος (Αρχιμανδρίτης Ευστάθιος Παπαγεωργίου).

Από τη μελέτη των βιογραφικών τους στοιχείων, παρατηρούμε επίσης, ότι έξι από τους ανωτέρω 24 κληρικούς, δηλαδή ποσοστό 25%, κατάγονταν από το γειτονικό στη Μονή Μαχαιρά χωριό Λαζανιάς, γεγονός που υποδηλώνει και την αμεσότητα των σχέσεών του με τη Μονή. Τρεις άλλοι κατάγονταν από το χωριό Γούρρι και ανά δύο από τα χωριά Αγία Βαρβάρα και Λυθροδόντας. Τέλος ανά ένας κληρικός κατάγονταν από τα χωριά Καμπί Φαρμακά, Καμπιά, Καπέδες, Κλήρου, Λακατάμεια, Μαλούντα, Παλαιομέτοχο, Παλαιχώρι, Πέρα, Πολιτικό και Φαρμακάς.

Όπως διαπιστώνουμε από τα βιογραφικά τους στοιχεία, οι ανωτέρω κληρικοί προσέφεραν στην εκκλησιαστική, πνευματική και εθνική ζωή του νησιού πολύτιμες υπηρεσίες σε ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων. Τέσσερις από αυτούς υπηρέτησαν ως Αρχιερείς, επτά ως Ηγούμενοι Μονών -έξι στη Μονή Μαχαιρά και ένας στη Μονή του Αγίου Παντελεήμονα Μύρτου-, τρεις υπήρξαν αξιωματούχοι της Αρχιεπισκοπής Κύπρου και ένας της Μητρόπολης Κιτίου, τέσσερις υπηρέτησαν σε διάφορα διακονήματα της Μονής Μαχαιρά και ένας της Μονής του Αγίου Παντελεήμονα Μύρτου, ένας διετέλεσε εφημέριος αρχικά στην Κωνσταντινούπολη και στη συνέχεια στη γενέτειρά του, ένας άλλος υπηρέτησε ως αγιογράφος και δύο ως έγγαμοι κληρικοί.

Από όσα έχουν αναφερθεί, είναι φανερό ότι τα χωριά της μητροπολιτικής περιφέρειας Ταμασού και Ορεινής είχαν σημαντική συμβολή στη στελέχωση της Κυπριακής Εκκλησίας με

Αρχιερείς, άλλους αξιωματούχους και λόγιους κληρικούς, οι οποίοι διακρίθηκαν σε ποικίλους τομείς της εθνικής και πνευματικής ζωής. Η επανίδρυση, το 2007, της Μητρόπολης Ταμασού και Ορεινής και η οργάνωση και συστηματοποίηση της εκκλησιαστικής ζωής στην περιοχή είναι βέβαιο ότι θα συμβάλει στην ανάδειξη και νέων κληρικών, που θα συνεχίσουν την παράδοση των παλαιότερων και θα στελεχώσουν με επάρκεια και ζήλο την Εκκλησία της Κύπρου.

Δημοσιεύτηκε στο περιοδικό της Ιεράς Μητροπόλεως Κύκκου και Τηλλυρίας *Ενατενίσεις* 42 (2024) 70-91.